

Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Исторически факултет
Катедра „Археология“

Калоян Веселинов Праматаров

**ИЗВЪНГРАДСКИ НЕКРОПОЛИ
В ПРОВИНЦИЯ ТРАКИЯ (I–III в.)**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за присъждане
на образователна и научна степен „доктор“

Научен ръководител:
доц. д-р Румяна Георгиева

Рецензенти:
проф. дин Людмил Гетов
доц. д-р Гергана Кабакчиева

София
2018

Дисертацията се състои от увод, пет глави, заключение, списък на съкращенията, библиография, каталог и три приложения: Приложение 1. Карти, Приложение 2. Диаграми и Приложение 3. Албум.

Дисертационният труд е обсъден и предложен за защита на разширено заседание на катедра „Археология“ при Софийски университет „Св.Климент Охридски“ на 16.05.2018 г.

Защитата на дисертацията ще се състои на заседание на Научното жури на 21 септември 2018 (петък) от 15 часа, в аудитория 41А на Софийски университет „Св.Климент Охридски“, бул. Цар Освободител № 15.

Материалите по защитата са на разположение в кабинет 31А.

Увод

В увода са изложени и аргументирани причините за разработването на темата. Определени са целта и задачите, методите, териториалният и хронологическият обхват на изследването. Представена е структурата на труда.

Основна цел на настоящото изследване е да анализира и обобщи информацията за могилните и плоските извънградски некрополи от провинция Тракия въз основа на натрупания емпиричен материал. Тя очертава следните задачи:

- представяне на териториалното разпространение, топографията, типологията и пространствената организация на могилните и плоските некрополи;
- разглеждане на могилните насипи в качеството им на сложни инженерни съоръжения и места за извършването на погребения и различни ритуални дейности, на техните типология, структура, начин на насипване, съпътстващи ритуали и допълнителни съоръжения;
- представяне на ритуалите, съпътстващи и следващи процеса на организиране на плоските некрополи;
- установяване на закономерности в разположението и последователността на организиране на гробовете (първични и вторични) в могилните насипи и плоските некрополи;
- изработване на типологическа класификация на гробните съоръжения в могилните и плоските некрополи;
- изследване на особеностите и закономерностите на начините на погребване трупозгаряне (кремация) и трупополагане (инхумация) в могилните и плоските некрополи;

- представяне, систематизация и анализ на гробния инвентар;
- анализ на данните, свързани с принадлежността на извънградските некрополи към синхронни селищни единици. Създаване на обща картина и търсене на закономерности в организацията на селищната система на провинция Тракия чрез изграждането на отворени модели за връзката „некропол–селище“;
- изследване на приемствеността и нововъведенията в погребалната обредност през римската епоха;
- представяне на социалния контекст на могилните и плоските гробове; групиране на гробовете въз основа на техния инвентар; изследване на феномена „богати гробове“.

Териториалният обхват на дисертацията се вмества в административните граници на провинция Тракия през римската епоха.

Хронологическият обхват на изследването включва периода от средата на I до IV в.

В хода на изследването към първоначално зададените хронологически рамки (I–III в.) бе добавен и IV в., тъй като голяма част от публикуваните и включени в каталога гробни комплекси са твърде общо датирани в I–IV в., II–IV в. и III–IV в., без да бъдат посочени ясни критерии, по които да бъдат разграничени гробовете от по-ранните и по-късните столетия. Затруднението произтича от дългия период на съществуване на една от основните категории гробни дарове – керамичните съдове, и неотчитането от страна на изследвачите на хронологическото разминаване между съдовете, откривани в селищен контекст, и съдовете, откривани в гробен контекст. В по-голямата част от случаите гробните комплекси са датирани въз основа на единични

предмети – керамичен/стъклен/метален съд, монети, накити, фибули, – без да се вземе предвид съчетанието от гробни дарове, наличието или липсата на определени категории предмети и най-вече културният контекст на гробните комплекси. Ето защо за горна хронологическа граница на изследването условно е възприет краят на IV в., с уговорката, че изменението на модата в погребалния обред в хода на столетието е бавен и сложен процес, върху който силно и трайно влияние оказват утвърждаването на християнството и упадъкът/забраната на езическите култове и в по-малка степен етническите изменения, породени от варварски нашествия и сериозните политически и административни реформи.

Долната хронологическа граница се определя от основаването на провинция Тракия от император Клавдий през 45/46 г. сл. Хр. Средата на I в. бележи началото на римската епоха за южнотракийските земи, която в сферата на погребалния обред се характеризира с нарастване броя на могилените некрополи, интензитет в преизползването на надгробни могили от късната желязна епоха (V–I в. пр. Хр.) и възраждането на феномена „богати гробове“.

Акцентът на изследването е поставен върху периода на Принципата – средата на I–третата четвърт на III в., отличаващ се с политическа и икономическа стабилност на провинция Тракия, отразени в разцвета на феномена „богати гробове“, издигането на внушителен брой надгробни могили, организирането на множество плоски некрополи (II–III в.) и осезателното влияние на градската култура в погребалния обред на извънградските некрополи (II–III в.). В последната четвърт на III в. отслабването на централизираната власт, масовите нахлувания на германски племена от север и чумните епидемии предизвикват икономически, политически, етнически и културни изменения и всеобщ

упадък на провинцията. В сферата на погребалния обред тези промени водят до изчезването на т. нар. „богати гробове“, спад в практиката за издигане на могилни насипи и до широкото разпространение на плоските гробове с трупополагане и оскъден гробен инвентар.

Използваните термини в изследването са заимствани от общоприетата, установена терминология на българската археологическа литература от началото на ХХІ в.

Терминът „погребален обред“ е въведен в дисертацията с обобщителна конотация, за да обозначи съвкупността и съчетанието от ритуалните действия и материалните елементи на погребението. Обредът представлява рамка и придава съдържание на символичното действие/действия, чиито съставни елементи са отделните ритуали.

Терминът „погребален ритуал“ обозначава символично, придържащо се към строго определени предписания на обреда действие, осъществено преди, по време и след организирането на погребението.

Терминът „начин на погребване“ е приложен по отношение на двете основни погребални практики през римската епоха: трупоизгаряне (кремация) и трупополагане (инхумация).

Терминът „извънградски некрополи“ е приложен в дисертацията, за да обозначи некропол, който не обслужва нуждите на градското население. В този смисъл извънградски са всички могилни и плоски некрополи, разкрити на територията на провинцията, които не са отнесени от изследвачите към категорията на т.нар. „градски некрополи“ т.е. некрополите на големите градски центрове, развивали се в непосредствена близост до крепостните им стени.

В категорията на извънградските некрополи са включени обособените в българската археологическа литература група на „вилните некрополи“ (могилни некрополи с малко на брой, големи по размери могили, представителни гробни съоръжения и богат гробен инвентар), група на „селските некрополи“ (могилни и плоски некрополи в извънградска среда, отличаващи се със скромни гробни съоръжения и оскъден гробен инвентар) и групата на „крайградските некрополи“, т.е. некрополи, обвързани с вилни имения, сателитни селища и пътни артерии, разположени в близката околност на градовете и съдържащи гробни съоръжения и находки, свидетелстващи за осезателно влияние на градския бит.

Първа глава. Историография

В тази част от труда е направен историографски преглед и критичен обзор на археологическите проучвания (разкопки, монографии, публикации), свързани с темата на дисертацията и осъществени от края на XIX в. до днес. Очертани са два основни периода.

Първият от тях обхваща времето от края на XIX в. до края на Втората световна война и се очертава като време на количествени натрупвания на фактически материал и подготовка за следващи по-задълбочени научни обобщения.

Вторият историографски период обхваща времето от края на Втората световна война до наши дни и се характеризира с натрупването и обнародването на голямо количество емпиричен материал, резултат от постъпването на случайни находки в новосъздадената музейна мрежа в страната, провеждането на

мащабни археологически разкопки и теренни обходи, появата на специализирани изследвания, посветени на могилните и плоските некрополи, колесниците и отделни групи предмети от гробния инвентар.

Втора глава. Исторически очерк

В тази глава се представя историческото и културното развитие на южнотракийските земи от появата на римляните в района на Източни Балкани в края на III в. пр. Хр. до края на III в.

Нейната първа част (*„Тракия през предримската епоха (кр. III в. пр. Хр. – 46 г. сл. Хр.)“*) проследява етапите в завладяването на Тракия и военно-политическите, административните и икономическите последици от римската експанзия.

Втората част (*„Провинция Тракия през I–III в.“*) съдържа подробна информация за териториалния обхват, административната уредба, военната организация (набор на боеспособно тракийско население, колонизация, войници, ветерани) и урбанизацията на провинция Тракия, проследява реформите и управлението на Северите и разглежда компонентите от социалната структура на провинциалното общество: съсловна тракийска аристокрация и провинциален елит, ветерани и техни наследници, търговци/занаятчии, лекари, селяни, роби, освободени роби (либертини). Възстановката на историческия, социално-икономическия и културния живот на провинция Тракия в периода I–III в. изгражда солидна основа, върху която да се разгърне анализът на извънградските некрополи.

Трета глава. Могилни некрополи

Трета глава предлага подробен анализ на данните от извънградските могилен гробни комплекси (Карта № 1). Състои се от отделни раздели, посветени на териториалното разпространение, топографията, пространствената организация и типологията на могилен некрополи. Последователно са разгледани могилените насипи, тяхната типология, структура и начин на насипване, допълнителните съоръжения и ритуални действия, извършвани в процеса на натрупване. Изложена е пълната информация за последователността на вкопаване, броя и разположението на гробовете, типологията и конструктивните особености на гробните съоръжения, особеностите и закономерностите при организирането и приложението на начините на погребване трупополагане (инхумация) и трупозгаряне (кремация). Специално внимание е отделено на групата на необичайните гробове, които демонстрират рядко срещани, специфични черти на погребалния обред – трупополагане/кремация на повече от един покойник, частично трупополагане, отсъствие на тленни останки в гробните съоръжения (могили и гробове-кенотафи), податки за принасянето на човешки жертви, умишленото осакатяване на покойниците. Подробно е анализиран гробният инвентар. Представени са данните за отражението на пола и възрастта на погребаните в погребалния обред.

Надгробните могили се обособяват като едно от основните места за извършване на погребение в периода I–III в. за почти цялата територия на провинция Тракия. Извършените наблюдения и податките в археологическата литература разкриват слабото разпространение (Горна Струма, Кюстендилска котловина, западни и централни части на Казанлъшка котловина), почти

пълното отсъствие (източни части на Софийско поле) или концентрацията (Трънско-Пернишка подобласт, Правешка котловина и Ботевградско поле, Панагюрска котловина и полегатите склонове на Същинска Средна гора, Златишко-Пирдопско поле, Горнотракийска низина, Родопска и Странджанска подобласти, Черноморското крайбрежие с прилежащия му хинтерланд, Беломорска и Източна Тракия) на могилните некрополи в определени райони на провинцията, дължащо се на особености на селищната система през римската епоха, акцентите, поставяни при археологическите проучвания, предпочитанието на населението в определени области (Кюстендилска котловина, Гоцеделчевска котловина, Казанлъшко поле) към плоските некрополи и установяването на последните като основна форма на място за погребване за периода I–IV в.

От топографска гледна точка могилните некрополи от изследвания период се разполагат в равнинните области на провинцията и в нейните полупланински райони, до 800 м надморска височина. Организираны са върху доминиращи над околността природни дадености и равнинни местности, често в близост до водни басейни (реки, езера) и селища от римската епоха. Практиката могилните некрополи да бъдат организирани в извънградски контекст би могла да бъде вписана в дискурса за способите за очертаване на границите на селските общини, териториите на отделните села и вилните имена.

Условно са разграничени няколко типа могилни некрополи: единични могили, група от няколко могилни насипа (от 2 до 7), малки могилни некрополи (между 8–20 могили) и големи могилни некрополи (над 20 могили). Те заемат различна площ, която се определя от броя на насипите и разстоянието между тях, както и от засвидетелстваните вътрешни организационни модели – линеарен, кръгов, „разпръснат“.

Според височината, обема и усилията за натрупването им, могилните насипи са условно разделени на ниски могилни насипи (вис. 0, 20–2 м, диам. 6–20 м), средни могилни насипи (вис. 3–7 м, диам. 25–50 м) и високи могилни насипи (вис. 8–25 м, диам. 25–90 м), обвързвани с представители на провинциалния елит и заможната средна класа. Според хоризонталния си план могилните насипи са условно разграничени на могили с кръгла, елипсовидна и неправилна основа, а според вертикалния си профил – на полусферични, пресечено конусовидни и разлати могили.

Според материала, от който са изградени, насипите се разделят на еднородни, изградени от пръст, от камъни или съчетание между камъни и пръст/камъни и пясък, и много-съставни, оформени от различни по вид пластове пръст или съчетание от различни по състав пластове пръст и камъни. В повечето случаи могилите са насипвани с пръст от непосредствената им околност, в резултат на което понякога около тях се образуват ров или ями. Могилните насипи са организирани директно на древния терен, върху неподравнено или предварително подготвено за целта пространство. Насипите са очертавани с помощта на дървени колове, забивани в подравнени площадки в идеалния център на пространството, предвидено за могилите. При средните и големите по размери могили е прилагана специфична инженерна програма и технология, включваща подедни и разпределителни механизми, употреба на животинска тяга, транспортни ленти, дървени греди, скелета, отъпкани строителни площадки. Конструктивното укрепяване на насипите е извършвано чрез заравняване и трамбоване на пластове пръст в процеса на натрупване на могилите, насипване на пластове камъни, оформянето на „каменен кожух“ над основния могилен насип, оформянето на вал около могилния насип, изграждането на каменни кръгове/полукръгове и оградни

стени („крепиди“, „периболоси“, единични стени). Насипите са оформяни наведнъж, след организирането на първичните погребения, които изглежда са оставали открити за определен период от време, преди да бъдат затрупани, или на няколко пъти, свързани с извършването на натрупвания над първични и/или вторични погребения и допълнителните съоръжения, изградени в насипите на могилите. При еднократно и основно при постепенното натрупване са регистрирани няколко често срещани практики: оформянето на могилен насип над вече съществуваща единична могила/каменни струпвания, оформяне на голям общ насип над няколко по-малки могили – празни или с първични гробове.

В процеса на издигане на могилите са изградени различни типове допълнителни съоръжения.

Огражденията с укрепителни функции се разделят на единични и двойни ограждения от камъни с кръгъл („каменни пръстени“) и четириъгълен план, стени с кръгъл план (крепиди), оградни стени с четириъгълен план („периболоси“) и единични стени, организирани в една права, с цел да укрепят насипа на могилите или да предпазят гробните съоръжения и дарове.

Съоръжения, обвързани с ритуалните действия, извършвани в рамките на могилен насип, са *ямите*, отличаващи се с разнообразна форма и малки размери. Те се отнасят към I–V в. и са разпределени в три основни групи: ями, вкопавани в древния терен или в насипите на могилите преди организирането на гробовете, обвързани с подготовката на мястото за погребението; ями, синхронни с погребенията в могилен насип; ями, вкопавани в насипа на могилата след окончателното ѝ оформяне, пряко обвързани със следпогребалната практика и честването на годишнина/годишнини от смъртта на покойника.

Ямите са оставяни празни или в тях са хвърляни въглени, камъни, фрагменти от съдове, изработени на ръка и на колело, строителна керамика, оръдия на труда, цели животни (кучета, коне), конска амуниция, жертвена храна.

В процеса на издигане на могилните насипи са оформяни кръгли и елипсовидни в план *ритуални огнища*. Те се датират в широки хронологически граници: I в. пр. Хр. – IV в. Огнището най-често е едно, но в някои случаи са регистрирани от 2 до 7 броя. Понякога огнищата са оградени с камъни. Често срещана практика е организирането на огнище над по-малките могили над първичните гробове, около/над/под гробните структури и допълнителните гробни съоръжения – каменни струпвания, каменните кръгове/крепиди. Огнищата са оставяни „празни“ или в тях е извършвано изгаряне на жертвена храна и предмети от гробния инвентар.

В насипите на могилите от периода I–III в. са организирани големи ритуални *клади*, обвързани с категорията на богатите гробове. Кладите са разположени винаги във височина на могилните насипи и в близост до гробните съоръжения (Караново, Правец). В тях са хвърляни много предмети от гробния инвентар (керамични и стъклени съдове, жертвена храна, осветителни тела, монети, текстил).

В насипите на могилите са разкривани *площадки от каменни плочи и трамбовани в земята керамични фрагменти, каменни струпвания/конструкции и олтари от тухли и камък*, около които са разкривани фрагментирани керамични и стъклени съдове, пепел и въглени, цели предмети, жертвена храна. Площадките са организирани около/над гробните съоръжения, по изключение в рамките на гробните съоръжения или около/над по-малките могили в рамките на основния могилен насип. Върху тях са извършвани различни ритуални

действия. Разкриването на „празни“ площадки допуска тяхното почистване след извършването на ритуалните действия или тяхното различно функционално приложение – маси за храни и напитки, олтари за жертвоприношение. В няколко случая между гробните съоръжения са разкривани площадки, интерпретирани от изследвачите като платформи за експозиция на тялото на покойниците (Враждебна, Старо село, Стройно).

В насипите на могилите от периода I–III в. са оформяни *каменни струпвания*. Регистрирано е изграждането на съоръжения с пирамидална форма, съоръжения с неправилна форма, съоръжения с правоъгълна форма, съоръжения с кръгла форма, подреждането на камъни в редица или оформянето на пласт от камъни. Броят на каменните съоръжения в рамките на един могилен насип е между 1 и 5. Засвидетелствано е оформянето на каменни струпвания във вътрешността на гробните съоръжения, над/около гробните съоръжения, над допълнителните съоръжения – ями, крепиди.

В три случая (Правешка Лъкавица, Студена, Кърджали) е регистрирано изграждането на четириъгълни и кръгли в план *каменни съоръжения (камери)* в насипа на могилите. В камерите са разкривани фрагменти от керамични съдове, въглени, части от облеклото, оръдия на труда, животински кости.

В могилните насипи от периода I–III в. са издигани *олтари*. Те са тясно обвързани с конкретни религиозни изисквания при извършването на погребенията и се отличават от площадките по своите конструкции. Олтарите са изградени грижливо от различни материали – обработени камъни на хоросанова спойка, тегули, ломени камъни и тегули, мраморни плочи, монолитни каменни блокове. Като олтари биха могли да бъдат интерпретирани и големите камъни, около които са регистрирани следи от ритуални действия (Караново).

В няколко случая (Борисово, Мрамор, Правешка Лъкавица, Пчела, Стройно, Съдиево) в основата, периферията или горната част на могилните насипи са разкривани *постройки с квадратен, правоъгълен или кръгъл план*, датирани между II–IV в. Във вътрешността им са регистрирани керамични фрагменти, жертвоприношения на животни и жертвена храна, гробни съоръжения.

Сравнително рядко над гробните съоръжения в насипите на могилите са поставяни различни типове надгробия – статуи, статуарни групи (Дионисии), надгробни плочи, оброчни релефи на Тракийски конник и Немезида.

Оформянето на могилните насипи в периода I–III в. е съпроводено от различни обредни действия.

Често срещани са т.нар. „*тризни*“, резултат от извършването на еднократни или многократни ритуални действия: полагане на цели предмети, умишлено разтрошаване на керамични и стъклени съдове, разпръсване на керамични фрагменти, полагане на жертвена храна, възлияния, опалване. Те са извършвани в близост до/между/над гробните съоръжения, над/до/под малките могилки в общия могилен насип, около допълнителните гробни съоръжения. Обичайно разчупваните съдове са между 5–10 бр. Тризните, съдържащи голям брой умишлено разтрошени съдове (между 20 и 75 бр.), са рядко срещани и обвързани с групата на богатите гробове.

При насипването на могилите от периода I–III в. е разпространена *практиката за полагане на цели предмети*. На различни нива в насипите на могилите са разкривани строителна керамика, камъни, разтрошени ритуално или поставяни цели керамични, стъклени, бронзови и каменни съдове, части от облеклото, въоръжение, култова пластика, накити, монети, оръдия на труда, осветителни тела, животински жертви и др.

В процеса на натрупване на могилите е практикувано *ритуалното повреждане на предмети*. При умишленото разпръсване на керамични фрагменти са използвани предварително натрошени съдове, които рядко могат да бъдат изцяло възстановени. В единични случаи е регистрирано умишлено повреждане и на други предмети: разсичането с остър предмет на бронзови съдове (Борисово, Стройно, Трапоклово), железни столове (Нова Загора) и прегъването на въоръжение (мечове, ножове) (Брезово, Драгодан, Меричлери).

Свидетелства за *ритуалното приложение на огъня* в погребалния обред от периода I–III в. е организирането на огнища/клади и следите от ритуални опалвания на гробните съоръжения, допълнителните гробни съоръжения, основата и насипите на могилите, пространствата около/над могилите/по малките насипи в рамките на могилите и гробния инвентар.

При натрупването на могилите от периода I–III в. е извършвано *полагане на жертвена храна*. Храната е поставяна в керамични и стъклени съдове и съдове/подложки/кошници от нетраен материал, които са влагани в насипите на могилите, често над/около по-малките могили в рамките на основния могилен насип, около/над гробните съоръжения, във вътрешността на гробните съоръжения и в/около допълнителните гробни съоръжения. Жертвената храна е полагана върху гробните клади преди и след кремацията. Като обредна храна са принасяни ядливи домашни (овца/агне, коза/яре, говедо, свиня, птици – гъски, кокошки, яйца) и диви животни (диво прасе, заек, елен/сърна, фазани, яребици, кеклици, пъдпъдъци, зеленоглави патиси, гъски), както и риби, миди, охлюви. Растителната храна е представена от хляб/житна каша/двузърнеста и еднозърнеста пшеница/голозърнест ечемик, грах, маслини, ядливи гъби, лековити билки (мащерка, полски хвощ, дрян, семена от ясен),

плодове (круши, череши, ябълки). Нововъведение в погребалния обред е полагането на бадеми, орехи, лешници и жълъди, ядки от пиния и шамфъстък, бакла, лозови пръчки, шишарки и „екзотични плодове“ (фурми, смокини).

В могилните гробове са разкривани предмети и устойчиви съчетания от предмети, които свидетелстват за извършването на *ритуални възлияния с течности и полагането на храни*. За тях свидетелстват полагането на цели керамични съдове и умишленото разтрошаване на трапезна керамика, комбинациите от керамични съдове (паница–кантарос) и бронзови съдове (патера–ойнохое/амфора, патера–ойнохое–касероле/“котле“), пробиването на отвори върху шиите и дъната на керамичните съдове, поставянето на малки по размери съдове в по-големи съдове, поставянето на керамични съдове с устието към земята в рамките на гробните/допълнителните съоръжения, в пръстта, натрупвана над тях или в насипите на могилиите.

В процеса на насипване на могилните насипи I–III в. е практикувано *жертвоприношението на животни*. Принасяни са отделни части от животни (кон, куче, вол) или цели животни (овца, коза, кон, куче, бивол, прасе, птици – кокошка, фазан, яребица, пъдпъдък – костенурка). Те са инхумирани, по-рядко – кремирани. Частите от животни се откриват в околностите/рамките на гробните съоръжения, допълнителните гробни съоръжения, перифериите на могилиите/пространството около могилиите. При жертването на цели животни убийството е извършвано на място, след което те са инхумирани или кремирани.

Конете, полагани в рамките на могилните насипи или в непосредствената им околност, най-често са между 1 и 4, рядко 5–10 броя. Те са вкарвани в ямите и убивани на място. Полагани са самостоятелно, в качеството им на ездитни, на резервни коне за впряг или като впрягнати в яремите на колесниците. В редица

случаи в ямите се срещат ездитни (1–3 бр.) и впрегатни коне (2–5 бр.). Според анализите са полагани расови коне за бърз алюр, обект на специални грижи. Ездитните коне са погребвани заедно със своята амуниция (токи, приложения, халки, пластини, ремъци, юзди, кабари, звънчета, кожени покривала, камшик) и украса към нея (апликации, ажурни плочки, начелници, стъклени мъниста, амулети, лунули от благородни метали), жертвена храна и различни категории предмети: керамични и бронзови съдове, нападателно оръжие (копие, брадва), предпазно въоръжение (дървени щитове с бронзови умба), ловни копия, осветителни тела. Впрегатните коне са погребвани заедно с богато украсени сбруи и ярем, с керамични и стъклени съдове, предпазно въоръжение (дървени щитове с бронзови умба), нападателно оръжие (копия, понякога поставяни в кобур).

Кучетата са полагани без гробен инвентар, край телата на конете или колесниците. Те са едри, подходящи за лов. В два случая (Кирилово, Мъдрец) е регистрирано погребение на куче в специално обособен гроб (яма) и с дарове: накити, керамични и бронзови съдове, осветителни тела.

В рамките на могилите и тяхната околност са погребвани разглобени луксозни пътнически колесници. Колесниците не са изработвани специално за погребалния обред, а използвани приживе, за което свидетелства износването на отделните им части. Датират се основно в периода от средата на I–II в. Според броя на колелата си те се разделят на двуколки и четириколки, а според окачването на каросериите – на коли с меко и коли с твърдо окачване. Богатата украса на някои от колесниците позволява интерпретацията им като „парадни“ (Караново, Трън). Колесниците най-често са полагани по една, в по-редки случаи по 2 и по-изключение между 3–6 броя в един могилен насип. При двойните погребения на колесници е засвидетелствано

устойчиво съчетание от четириколка и двуколка. Колесниците са полагани най-често в ями извън могилния насип, по-рядко в него. В множество случаи в пространството около или в самите колесници са извършвани ритуални действия – възлияния, умишлено разтрошаване на керамични и стъклени съдове, жертвоприношения на части от животни, полагане на жертвена храна, мебели, керамични, стъклени и метални съдове, тоалетни принадлежности, въоръжение, части от облеклото и др.

Броят на първичните гробове в рамките на един могилен насип варира най-често между 1–4 бр., по-рядко между 1–8 бр. Като първични са разгледани погребенията, извършвани в основата или на известна височина в насипа на могилата, заради които се извършва нейното издигане. В редица случаи могилните насипи съдържат единствено първични гробове. Различното време на тяхното организиране в някои случаи, както и засипването им с ниски могили, по-късно включени в общия могилен насип, демонстрира, че мястото, определено за семейни погребения, е оставало „открито“ за определен период от време.

Броят на вторичните гробове в рамките на един могилен насип варира между 1–35 гроба. Рядко срещани са могилни насипи с по-голям брой вторични гробове (между 35–120 гроба) (Девин, Драгоил, Правешка Лъкавица, Твърдица).

Обособени са десет основни типа гробни съоръжения и множество техни варианти.

Тип I. Гробове-клади

„Гробовете-клади“ са обвързани изключително с могилните некрополи и начина на погребване кремация. Представяват заравнени/отгъпкани пространства/плитки, безформени вкопавания – „площадки“ с различни размери и форма (елипсовидна, правоъгълна, кръгла), върху които се е извършвала кремацията. Те са два варианта:

Вариант А. Площадки с кремация на място (bustum)

При този вариант гробните клади са организирани най-често като първични и сравнително по-рядко – като вторични гробове. Първичните гробове са издигани на нивото на древния терен преди насипването на могилата – най-често в нейния център или във височина на могилния насип, в процеса на неговото оформяне. След извършването на кремацията на покойника кладите са затрупвани с пръст и впоследствие над тях са оформяни могилни насипи. Кладите с трупоиоизгаряне на място са организирани и като вторични гробове в насипите и перифериите на могилите.

Гробовете-клади от вариант А се срещат през II–I в. пр. Хр., в хода на I в. и най-вече през втората му половина. Най-широкото им разпространение е в периода II–III в., като продължават да се срещат и през първата половина на IV в.

Вариант Б. Площадки с кремация извън могилата (ustrinum)

Кладите от този вариант са организирани сравнително рядко. Те се прилагат най-вече при извършване на първични погребения на нивото на древния терен, преди насипването на могилата, понякога в геометричния ѝ център или във височина

на могилния насип/по-малките могили в рамките на общия могилен насип. Той се прилага най-вече при извършване на вторични погребения във височина на могилния насип, в неговите основната част и периферия.

Кремацията е извършвана на специално обособени, общи за целия некропол места, най-често разположени в околностите на могилните насипи.

Останките са грижливо събирани в керамични съдове/кожени торби/дървени кутии и разпръсвани върху специално подготвени в основата или във височина на могилния насип, заравнени пространства („площадки“) и сравнително по-рядко в плитки, безформени вкопавания. Кладите от този вариант имат ограничено приложение в периода I–първа четвърт на II в., но придобиват широко разпространение от средата на II–началото на V в.

Тип II. Погребения с трупологане в неоформени гробове

Трупологането в неоформени ями се прилага рядко при първични погребения. В редките регистрирани случаи телата на покойниците са полагани директно върху древния терен или плитки вкопавания в него, след което е извършвано натрупването на могилния насип. В повечето случаи трупологането в неоформени ями е прилагано при вторични погребения на различни нива в могилния насип, най-вече на малка дълбочина под неговата повърхност.

Спорадично засвидетелствано през III–I в. пр.Хр. и I–средата на II в., този тип гробно съоръжение придобива разпространение от края на II–III в. и най-вече в края на III–IV в.,

основно поради лесното му изпълнение и удобство при организирането на вторични гробове.

Тип III. Погребения с трупополагане в ями

Ямите с трупополагане са оформяни рядко като първични гробове в основата на могилата, под/на нивото на древния терен и най-често като вторични гробове на различни нива в основната част и перифериите на могилиите.

Те имат неправилен, правоъгълен, трапецовиден или овален план. Размерите им са съобразени с възрастта и ръста на покойниците. Ямите най-често са запълвани с пръст или имат покрития от тегули, подреждани в един или два реда и формирани стреховидно или плоско покритие, каменни плочи, дървени греди.

Ямите с трупополагане са рядко срещани в могилените некрополи от I в. пр. Хр. – първа четвърт на II в., по-чести през II–III в. и най-широко разпространени към последната четвърт на III–V в.

Тип IV. Гробни ями с кремация

Гробните ями с кремация представляват широко разпространен тип гробно съоръжение при могилените некрополи от I–IV в. Предназначени за извършването на първични и вторични погребения, ямите са вкопавани в древния терен или организирани върху него в основата на могилата преди оформянето на основния насип, най-често в/около неговия геометричен център. В голям брой случаи ямите, предназначени за извършването на вторични и сравнително по-рядко първични погребения,

са организирани и на различни нива в могилния насип, след частичното му или цялостно натрупване.

Кремацията е извършвана върху клади, издигнати във вътрешността на гробните ями (bustum), или на клади/крематориуми, разположени извън рамките на могилите (ustrinum).

Обикновените ями с кремация на място (bustum) имат овален, кръгъл, правоъгълен, трапецовиден или неправилен план. Обикновено те са предназначени за индивидуална кремация, но в няколко случая (Борисово, Прилеп, Синеморец, Тиреа, Тулово) големите им размери допускат кремацията на повече от един покойник.

Гробовете от този тип са често срещани през I–първа половина на II в., добиват най-широко разпространение във втората половина на II–III в. и продължават да съществуват през първата половина на IV в., основно в съчетание с начина на погребване кремация, извършвана извън рамките на могилата.

Според специфични особености при изграждането на гробните съоръжения са разграничени два варианта на гробните ями.

Вариант А. Стъпаловидни ями

При този тип гробно съоръжение на дъното на основната яма е вкопавана по-малка по размери яма. Малката яма рядко се разполага по цялата дължина на голямата яма и в повечето случаи повтаря нейните очертания в по-малки размери. В разрез големите и малките ями имат правоъгълен или трапецовиден профил. При стъпаловидните ями е засвидетелстван предимно начинът на погребване кремация на място и в редки случаи кремация извън рамките на гробното съоръжение. Обичайно

кремацията е извършвана в голямата яма, след което кремираните останки на покойника са били полагани в малката яма – “урна“.

Най-често големите ями са без покритие и сравнително рядко над тях са изградени плоско, двускатно или стреховидно дървено покритие.

Малките ями са оставяни непокрити или над тях са изградени плоско покритие от дървени дъски/талпи, плоски и двускатни покрития от дървени дъски и тегули, плоски покрития от каменни плочи, плоски покрития от каменни плочи и тухли на хоросанова спойка.

Стъпаловидните ями от вариант А са широко разпространени през първата половина на I–третата четвърт на III в., но най-често през втората половина на I–II в.

Вариант Б. Ями, облицовани с тухли

В този вариант кремацията е извършвана в рамките на гробното съоръжение (*bustum*) и извън рамките на могилен насип (*ustrinum*). Гробните съоръжения представляват правоъгълни в план ями, чиито стени са облицовани с тухли на хоросанова спойка. Гробните ями с кремация от вариант Б намират ограничено разпространение в последната четвърт на I–нач. на III в., като по-голямата част от разгледаните примери се датират във II в.

Тип V. Урни

При този тип гробно съоръжение след кремацията останките от покойника (неизгорели костици) и кладата (пепел, останки от горели предмети и жертвена храна) са събирани и

поставяни в съдове, изработени от различни материали (глина, метал, камък).

Урните са прилагани най-вече при кремации извън гробните съоръжения (*ustrinum*) и сравнително по-рядко при кремация в рамките на гробните съоръжения (*bustum*).

Погребенията с кремация в урни се срещат в два основни варианта.

Вариант А. Урни в каменни съоръжения

При този вариант за урни са използвани изключително керамични съдове, полагани във вътрешността на камери, изградени от каменни плочи (цисти), ломени камъни или съчетание от каменни плочи и ломени камъни.

Комбинацията между урна и съоръжение от камъни се среща по изключения на територията на провинция Тракия. Регистриран е един случай – с. Индже Войвода, община Бургас. Гробът е първичен, с дата II–III в.

Вариант Б. Урни

Според материала, от който са изработвани урните, са разграничени два подварианта – глинени и каменни урни.

Гробовете с използването на глинени съдове като урни най-често са вторични, вкопани в насипа на могилиците. За урни са използвани дълбоки кошеровидни, крушовидни и камбановидни съдове, изработвани на колело и по-рядко на ръка специално за нуждите на погребението, или съдове, подбирани от групите на грубата керамика (долиуми), кухненската и трапезната керамика (паници, купи, гърнета).

Гробове с глинени урни са сравнително рядко срещани през втората половина на I в., получават най-широко разпространение в периода II–III в. и продължават да бъдат прилагани в първата половина на IV в.

В осем случая е регистрирано приложението на *каменни урни* (Брезово, Брестовица, Карнобат, Ново село, Продановци, Синитиево, Строево, Чаталка). Те са използвани при организирането на първични или на вторични гробове в насипите на могилиците.

Каменните урни биват кръгли и четириъгълни по форма. Регистрирано е тяхното съчетание със стъпаловидни ями, гробове-клади и саркофази. Хронологическото им разпространение се поставя в периода I–II в. Каменните урни са използвани при погребения на провинциалния елит, придружени от многоброен, разнообразен и богат гробен инвентар, полаган в пространството около тях.

В три случая е регистрирана употребата на *метален контейнер*, в който са били изсипани останките от кремацията. Като урни са употребявани метални съдове (Стара Загора) и оловни кутии (Борисово, Чаталка). Металните контейнери-урни са използвани за първични и вторични гробове в съчетание с клади от типа *bustum* или двустъпални гробни ями. Хронологическото им разпространение се поставя през втората половина на I в. пр.Хр.–II в.

Тип VI. Гробове от тегули

Гробните съоръжения, изградени от тегули, са използвани главно при погребения с трупополагане и по изключение – при кремация на място (*bustum*) и кремация извън рамките на могилиците (*ustrinum*).

Те са прилагани рядко при първични гробове и често при вторичните, вкопавани на различна височина в насипите на могилата.

Размерите на гробовете от тегули са в пряка зависимост от вида на начина на погребване, ръста и възрастта на покойниците. За изграждането им са използвани тегули и калиптери, които са поставяни хоризонтално над и под тялото на покойника, забивани в редица от едната страна на тялото и най-често – подреждани стреховидно над него в един или два реда. Стреховидното покритие е полагано направо върху земята или върху хоризонтално поставени тегули. Късите стени на гробовете са оставяни открити или оформяни с тегули/половинки тегули или каменни плочи.

Хронологическото разпространение на гробните съоръжения от тегули се поставя основно между последната четвърт на I–първата половина на IV в. Примерите от I в. са редки, като основна част от разкритите гробни съоръжения се датират през втората половина на III–IV в. Гробното съоръжение от тегули продължава да се среща до края на късната антична епоха (VI в.).

Тип VII. Гробове от каменни плочи

Гробните съоръжения от каменни плочи се свързват най-вече с начина на погребване трупополагане и по изключение – с кремация на място и кремация извън рамките на могилата. Те се срещат както при първични гробове, понякога в геометричния център на могилите, така и при организирането на вторични гробове на известна височина в могиления насип.

Съоръженията имат правоъгълен план и размери, съобразени с ръста и възрастта на покойниците. В профил те са с правоъгълно или трапецовидно сечение. Гробните съоръжения от

този тип са оставяни без покритие по изключение и най-често са покривани с каменни плочи (от 1 до 5 бр.) и/или тегули. Те са рядко срещани в земите на юг от Стара планина през III–I в. пр. Хр. и I в. Основната част от разгледаните случаи се датират във II–III в. Каменните цисти продължават да бъдат използвани и през късната антична епоха (IV – средата на V в.).

Тип VIII. Саркофази

Саркофазите представляват рядко срещани гробни съоръжения, изработвани от монолитни каменни блокове и състоящи се от две части: корито и похлупак. Според формата на похлупака са разграничени два основни варианта.

Вариант А. Саркофази с плоско покритие

Саркофази с плоско покритие са използвани при първични погребения, организирани върху заравнени пространства в насипа на могилата или в рамките на ями, вкопани в древния терен, преди оформянето на могилния насип и по-рядко при вторични гробове на различни нива в могилния насип.

Саркофазите от този вариант се състоят от монолитно корито и плосък капак. Понякога за покритие са използвани каменни плочи (1–3 бр.) или монолитни каменни блокове.

Погребалният обред е трупополагане или кремация, извършвана на място (bustum), в рамките на гробното съоръжение или извън могилния насип (ustrinum).

Саркофазите с плоско покритие са разпространени в периода I–III в.

Вариант Б. Саркофази с двускатно покритие

Саркофазите с двускатно покритие са рядко срещано гробно съоръжение през римската епоха (Брястовец, Бургас, Пауталия, Стройно).

Те са използвани изключително за първични погребения. Полагани са във вътрешността на вкопани в древния терен ями преди натрупването на могилата или върху заравнени площадки на известна височина в могилния насип.

Саркофазите от вариант Б се състоят от корито и капак, оформен като двускатен покрив с акротерии в четирите си ъгъла. Датират се между втората половина на I–първата половина на III в.

Начините на погребване в саркофазите са трупополагане и кремация, извършена извън рамките на гробното съоръжение.

Тип IX. Зидани гробове

Зиданите гробове са често срещани в могилните некрополи от римската епоха. Въз основа на тяхното покритие и план са разграничени три основни варианта:

Вариант А. Зидани гробове с плоско покритие

При зиданите гробове с плоско покритие са прилагани трупополагане и кремация, извършвана на място, в рамките на гробното съоръжение (*bustum*) или извън рамките на могилата (*ustrinum*).

Те са използвани най-вече за първични погребения в основната част на могилните насипи и по-рядко в геометричния

център на могилата, понякога вкопавани в древния терен. Зиданите гробове с плоски покрития са организирани и във връзка с вторични погребения, извършвани на различни нива в могилните насипи.

Те представляват правоъгълни камери, изградени от тухли или камъни на калова или хоросанова спойка. Покритието им е от тегули или каменни плочи.

Регистриран е един случай на зидан гроб от I в. пр. Хр. (Старо село). Гробовете от вариант А са разпространени от средата на I–IV в. Сравнително рядко срещани във втората половина на I в., те придобиват широко разпространение в периода II–III в. и продължават да бъдат използвани в хода на IV в.

Вариант Б. Зидани гробове със сводово покритие

Гробовете от този вариант са рядко срещани в могилните некрополи от римската епоха.

Зидани гробове с полуцилиндричен свод са изградени изключително във връзка с организирането на първични погребения. Те са разполагани в дълбоки, големи по размери ями, вкопавани в древния терен, на нивото на древния терен или на известна височина в могилния насип.

При зиданите гробове от вариант Б са прилагани трупополагане и кремация, извършвана в рамките на гробното съоръжение и извън него.

Те представляват камери, изградени от тухли с хоросанова или калова спойка, или съчетание от необработени камъни, каменни плочи и тухли с хоросанова спойка. Покритието им е от тухли, формиращи полуцилиндричен свод.

Хронологическото разпространение на зиданите гробове от вариант Б се поставя в последната четвърт на I–III в.

Вариант В. Гробници

Монументалните гробници са рядко срещано гробно съоръжение в могилните некрополи от римската епоха.

Те са изградени във връзка с първични погребения непосредствено на древния терен, в плитки вкопавания/ями, оформяни в древния терен или върху предварително подравнен терен на известна височина в могилния насип.

Гробниците се отличават с многообразие на своите конструктивни, пространствени и композиционни решения, обвързани с конкретни идеологически и обществени изисквания и съобразени с религиозните представи, господстващите модели/лични предпочитания и традиции на провинциалния елит.

Условно са разграничени два хронологически хоризонта в развитието на гробничната архитектура през изследвания период. Гробниците от I в. пр. Хр. – началото на II в. са малобройни и архитектурните им решения свидетелстват за придържането към автохтонни и елинистически традиции в гробничната архитектура. Периодът II–IV в. се отличава с редки примери за придържане към традиции в гробничната архитектура (Малко Търново/м. Пропада и м. Мишкова нива) и монументалност на съоръженията (Поморие) (II–III в.), изградени основно в крайградските територии и рудодобивните райони на провинцията.

Тип X. Други гробни съоръжения

Като отделен тип гробно съоръжение са обособени няколко рядко срещани, специфични, а понякога и уникални гробни съоръжения.

Вариант А. Площадки с трупополагане

В един случай (Болярци), при вторичен гроб с трупополагане, датиран в IV в. и организиран на височина в могилния насип, е регистрирано изграждането на площадка от камъни, заобиколена с тухли, върху която е положено тялото на покойника.

Вариант Б. Питоси

Керамични питоси са използвани при кремация извън гробното съоръжение (Брестовица, Хасково, I–II в.). Кремираните останки са поставяни в съда понякога обвити в плат. Устията на питосите са оставяни отворени или затваряни с капаци, обмазани с хоросан. Питосите са поставяни в насипа на могилата или в обикновени ями.

Вариант В. Камери от необработени камъни

Рядко срещан тип гробно съоръжение са камерите от ломени камъни с квадратен или елипсовиден план. Прилагани са трупополагане и кремация, извършена на място (*bustum*) или извън рамките на могилата (*ustrinum*). Камерите са оставяни без покритие или са покривани с каменни плочи. Гробовете от този вариант са спорадично засвидетелствани през III–I в. пр. Хр. и рядко срещани по времето на Принципата (I–III в.) и късната античност.

Вариант Г. Долмени

Преизползването на по-ранни мегалитни гробни съоръжения (долмени), издигнати през ранната желязна епоха за извършването на погребения през римската епоха, се среща по изключение (Евренозово).

През римската епоха в провинция Тракия са практикувани двата основни начина на погребване: трупополагане (инхумация) и трупоиизгаряне (кремация), извършвана в рамките на гробните съоръжения (bustum) или извън рамките на гробните съоръжения (ustrinum).

Трупополагането е прилагано по отношение на индивиди от различен пол и на различна възраст. В един случай е регистриран гроб на жена в напреднала бременност (Старо село). В рамките на едно гробно съоръжение са извършвани главно индивидуални погребения, по изключение двойни и многократни погребения (между 3 и 7 индивида). Телата на покойниците са полагани облечени заедно с жертвена храна, напитки и погребални дарове директно в гробните съоръжения, като в редица случаи е регистрирано увиването им в текстилни материали – савани и/или поставянето им в дървени ковчези.

Трупополагането е извършвано обичайно в изпънато положение и по изключение – в поза хокер. Ориентацията на телата е разнообразна, като в хронологическо отношение се наблюдава предпочитание към изток–запад с глава на запад и по-рядко – на изток в края на III–IV в.

Кремацията е прилагана по отношение на мъжки и женски индивиди в детска, юношеска и зряла възраст. В повечето случаи са извършвани индивидуални кремации, по изключение се срещат двойни погребения и клади с много големи размери, предполагащи кремацията на повече от един индивид. Телата

на покойниците са полагани облечени заедно с жертвена храна и гробни дарове директно върху гробните кладни, понякога в съчетание със савани, дървени ложета (*lecti funebri*) или дървени ковчези. Над кладите са извършвани разнообразни ритуални действия: умишлено разтрошаване на керамични съдове, жертвоприношения, хвърляне на гробни дарове. Кремацията извън рамките на могилените насипи (*ustrinum*) е осъществявана върху кладни със средни размери 2–3 м² на места, разполагани в близост до могилените и предназначени за извършването на индивидуални и няколкократно кремации. Организирането на кладите от този тип оставя рядко археологически следи.

След кремацията останките са били събирани, почиствани/измивани и пренасяни с помощта на органични (кожени и платнени торби, платове, кошници, дървени сандъчета) и неорганични контейнери (керамични съдове) в гробните съоръжения.

През I–първа четвърт на II в. преобладаващ начин на погребване е кремацията, извършвана най-често на място (*bustum*) и сравнително по-рядко извън рамките на могилената (*ustrinum*), като трупополагането е срещано относително рядко. След втората четвърт на II–III в. като основен начин на погребване продължава да бъде практикувана кремацията, извършвана както на място, така и извън гробните съоръжения. Към втората четвърт на II–IV в. широко разпространение получава кремацията извън могилената. В периода втора четвърт на II–III в., макар и по-рядко, се практикува и трупополагане. За разлика от градските некрополи, където в периода между средата на II–III в. като основен начин на погребване се налага трупополагането, в извънградските могиленни некрополи превес има кремацията.

От последната четвърт на III–IV в. като основен начин на погребване се утвърждава трупополагането. Продължава

масово практиката на кремация извън гробните съоръжения, рязко спада броят на случаите с кремация на място.

Анализираните данните за т.нар. **необичайни погребения** показва, че към тази група принадлежат двойните погребения с трупополагане (Бояново, Виза, Меричлери, Любен, Любимец) и кремация (Драма, Прилеп), колективните гробове (Борисово, Евренозово, Обручище), интерпретирани като семейни гробни съоръжения, в които са се извършвали едновременни и/или последователни погребения, гробните комплекси с частично трупополагане (Девин, Кабиле, Ивайловград, Ракиловци) и умишлено осакатяване на трупа (Дебелт, Калугерово), гробните комплекси с неясните и твърде спорни податки за човешки жертвоприношения (Малка Верея, Свиленград, Тулово) и гробните комплекси без наличието на човешки останки: гробове-кенотафи и могили-кенотафи.

Предметите, полагани в могилените гробове, имат строго определени утилитарни и ритуални функции и до голяма степен са били предназначени да служат на покойника в отвъдното. Те са разпределяни в две основни взаимосвързани групи: лични вещи на покойника, неразделна част от неговата собственост и тоалет (накити, облекло, аксесоари към облеклото, тоалетни принадлежности, медицински инструменти, оръдия на труда, въоръжение), които са най-често срещани в гробовете; дарове (керамични, стъклени и бронзови съдове, осветителни тела, мебели, тоалетни сандъчета, култова пластика, монети, жертвена храна). Предметите от първата група са изгаряни най-често на гробните кладни заедно с телата на покойниците, докато предметите от втората група са полагани след извършването на кремацията. При трупополагането също са засвидетелствани предмети, които са носени от покойника (лични принадлежности) и предмети, полагани край тялото му в качеството им на гробни

дарове. Според гробния си инвентар могилните гробове са разпределени условно в четири основни групи:

1. Гробове с многоброен и богат гробен инвентар.

2. Гробове с разнообразен гробен инвентар (керамични, стъклени и метални съдове, осветителни тела, мебели, монети, култова пластика, тоалетни принадлежности и др.), включващ единични находки на ценни предмети (накити, части от облеклото, принадлежности за писане, въоръжение, монети и др.).

3. Гробове с еднообразен, малоброен и беден гробен инвентар (керамични и стъклени съдове, накити от неблагородни метали, стъкло и камък, монети).

4. Гробове без гробен инвентар.

Керамичните съдове са най-често и масово полаганите гробни дарове. Сред тях има нови, изработени специално за нуждите на погребението съдове и съдове, които са били използвани предварително в бита. В редица случаи е регистрирано полагането на части от съдове и умишленото им разтрошаване. Малка част от съдовете, полагани като урни или гробни дарове (купи, гърнета, чаши, кани, паници), са били изработени на ръка „специално за нуждите на погребалния обред“. За нуждите на погребението вероятно са били изработвани и съдове на колело, които са били оставяни недоизпечени. Основната част от керамичните съдове, използвани за урни и гробни дарове, са били изработвани на колело. Те принадлежат на групите на сиво-черната керамика и червенолаковата керамика. По изключение се срещат съдове тип terra sigillata, керамика тип „Цепина“ (Братя Даскалови), монохромна сива керамика и съдове, имитиращи метални и стъклени образци.

Най-разпространени форми са паниците и чашите, следвани от купите, амфорите, стомните и глинените лампи.

По-ограничено разпространение имат каните, гърнетата, „урновидните“ съдове и балсамариите. Сравнително рядко в гробовете са полагани керноси, фруктиери, кантароси, ойнохоета, гутуси, амфориски, лакримарии, малки съдчета, стамноси, кратери, триподи, патери, сферични затворени съдове, поставки, ритони, подноси, капаци, бутилки и долиуми. Керамичните съдове имат различно предназначение: за съхранение на козметични средства, за съхранение, разливане и пиене на течности, за съхранение на смола, необходима за разпалването на гробните и ритуалните клади, за масло, използвано за обмазването на телата на мъртвите и пълнеж на осветителните тела, за приготвяне и поднасяне на храна, за прекадяване, за съхранение на тленни останки (урни), за осветление (лампи) и възлияния (керноси).

Броят на керамичните съдове в един гроб е между 1–4 и 5–14 броя. Грובה с голямо количество керамични съдове – между 15–30 броя, се срещат сравнително рядко и принадлежат към групите на богатите грובה и гробовете с разнообразен инвентар. Има грובה, в които са открити голямо количество съдове (30–80 броя) (Исперихово, Калугерово, Кочериново, Житосвят, Караново, Синеморец).

Често срещан дар в гробовете от периода I–нач. IV в. са *стъклените съдове*. Те са горели заедно с покойника или са били полагани в гробовете след погасяването на гробните клади/извършването на трупополагането в качеството им на гробни дарове.

Стъклените съдове са част от инвентара на богатите грובה, гробовете с разнообразен и многоброен гробен инвентар и рядко в гробовете с малоброен, еднообразен гробен инвентар (предимно балсамарии). Най-често срещани са стъклените балсамарии, следвани от чаши, бутилки, купи, паници. По

изключение са полагани флакони/ампули, кани, фиали, сферични съдове, ритони, фунии, гутуси, светилници, кадилници, патери, арибали, малки съдчета, стомни, подноси. Броят им в един гроб най-често е между 1–4, по-рядко между 5–10 броя. В няколко случая е засвидетелствано полагането в един гроб на голям брой стъклени балсамарии (6–18 бр.), което би могло да се обвърже с практиката за балсамиране на тялото на покойника.

По своята функция стъклените съдове се разделят на три основни групи: за съхранение на козметични средства, за съхранение, разливане и пиене на течности, за поднасяне и консумиране на храна.

Обичаят за полагане на стъклени съдове се появява през втората половина на I–първата четвърт на II в. Голяма част от тях са импорти, изработени в ателиета от района на Италия, Западните провинции, Източното Средиземноморие и Северното Черноморие. Високото им качество дава основание те да бъдат разгледани като луксозна стока, предназначена за тесния потребителски кръг на провинциалния елит. От втората четвърт на II–III в. полагането на стъклени съдове в могилните гробни комплекси получава широко разпространение, основно в територията на големите градски центрове, като импортните предмети намаляват за сметка на изделията на масовото локално стъклопроизводство. В последната четвърт на III–IV в. полагането на стъклени съдове, обвързани с репертоара на късноримското и късноантичното стъкло, в рамките на гробни комплекси е обичайна практика.

Бронзовите съдове са разпространена категория предмети в инвентара на могилните гробове в периода I–III в.

Полагани са най-често цели, като части от сервизи с различно функционално предназначение и по изключение – умишлено

повредени, пробити или разсечени на части. Обикновено бронзовите съдове носят следи от продължителна употреба.

Те са засвидетелствани при групите на богатите гробове и гробовете с многоброен и разнообразен инвентар. Най-застъпени форми са каните, ойнохоетата и патерите, следвани от подносите, амфорите, касеролетата, ситулите, поданиптерите и антропоморфните балсамарии. По изключение в гробовете са полагани и други форми бронзови съдове: паници, купи, фиали, канчета, чаши, бокали (чаши на високо столче), стомни, леканета, хидрии, кратери, котли, пиксиди, кадилници, капаци, триподи, бъркалки, лъжици, цедки, черпаци. В един гроб са поставяни между 1–3 и 4–10 броя бронзови съдове.

Според функцията си това са съдове за извършване на възлияния, за приготвяне, сервиране и консумация на храна, за пиене, за хигиенни нужди, за съхранение на козметични средства и за кадене.

Бронзовите съдове са полагани като гробни дарове в могилните гробове в периода I–първа четвърт на II в., като по-голямата част от тях са импорти, изработвани в италиански и източни ателиета. Практиката за депонирането им в гробовете получава най-широко разпространение в периода II–III в., като в този период доминират съдовете местно производство, вероятно продукция на ателиетата на големите градски центрове. Има само един случай на бронзов съд в гроб от края на III–началото на IV в.

Рядко срещана категория предмети в инвентара на могилните гробове са *сребърните съдове*. Те са представени от чаши (чаши с една дръжка, кантароси, киатоси), фалери, кани, патери, касеролета, цедки, вилици, лъжици и подноси.

Сребърните съдове са изключително импорти, разкривани в групата на богатите гробове. Броят им в един гроб най-често е 1–2, по изключение 3–5.

Според функцията си сребърните съдове са за течности, за поднасяне на храна и напитки и за извършване на възлияния.

Те са разкривани в могилни гробни комплекси от края на I в. пр. Хр, но основната им част датира от втората половина на I–първата половина на II в. В периода I–III в. практиката да се полагат чифт/комплект сребърни съдове в богати гробове е характерна за цялата територия на Римската империя. Присъствието им поставя проблема за ритуалната обмяна на дарове като засвидетелстване на добри намерения между „център и периферия“. Обменът е извършван и контролиран от богатите и влиятелни членове на отделните общности в контекста на „равноправни взаимоотношения“. Необходимо е да се подчертае, че в тракийски контекст този тип предмети се откриват в гробове от I в. пр. Хр.–първа половина на II в. едновременно с бойно и парадно въоръжение (Караново, Пловдив, Стара Загора, Чаталка), което предполага военен статут на погребаните и отговаря на сведенията за принадлежността на тракийската аристокрация и военен елит към всички видове войски на империята.

Рядко срещана категория предмети в инвентара на гробовете от римската епоха са **каменните съдове от мрамор или алабастър**.

Те са представени от мортарии (mortaria), „стривало“/“чукало“, капаци, чаши. Предназначени са за приготвяне на храна, за консумация на напитки (чаши), за приготвяне на медицински и фармацевтични продукти.

Мортариите са част от инвентара на богатите гробове и групата на гробовете с многоброен и многообразен инвентар.

Разкривани са между 1–2 каменни съда в един гроб. По-голямата част от тях датират от втората половина на I–II в. и само в един случай – във втората половина на III–първата половина на IV в. Практиката да бъдат полагани мраморни съдове в гробовете е нововъведение и намира аналогии в редица провинции на Римската империя.

Рядко срещана категория предмети, полагани в гробовете от римската епоха, представляват **съдовете, изработени от кост**.

Те са представени от чаши, лъжици, пиксиди и служат за пиене (чаши), за съхранение на козметични и фармацевтични продукти (пиксиди), като прибори за хранене (лъжици), фармацевтични и медицински пособия, тоалетни принадлежности.

Съдовете от кост са импортни предмети, обвързани изключително с групата на богатите гробове от последната четвърт на I–II в.

В единични случаи са разкривани **съдове, изработени от дърво** (чаши, купи, пиксиди) (Брестница, Стройно). Те са предназначени за консумиране/поднасяне на храна и напитки (чаши, купи) и за съхранение на козметични/ фармацевтични/ медицински средства (пиксиди). Дървените съдове се срещат в богатите гробове и са от последната четвърт на I–първата половина на II в.

Често срещана категория предмети в инвентара на гробовете от римската епоха са **частите от облеклото/аксесоарите за облекло**.

Покойниците са погребвани облечени и с обувки, в дрехи, отговарящи на техния имуществен ценз и социално положение. При кремацията облеклото и аксесоарите към него са горели

заедно с покойниците или са полагани в гробните съоръжения след кремацията.

Срещат се останки от обувки (калиги, пантофки, ботуши, сабо), от текстил (фрагменти от коприна, златотъкана материя, коноп) и кожа, цели облекла (наметала, военни дрехи, колани), фибули за закопчаване и украса на облеклото, метални части от колан (токи, верижки, крайници, кабърчета, халки, апликации), копчета, закопчалки, пластини/апликации за дрехи.

По-рядко са засвидетелствани *изделия от текстил* като възглавници, платнени и копринени постилки, застилани върху гробните кладни, дървените легла и ковчезите, покривала, изработени от плат (коприна, вълна, коноп) и кожа, с които са покривани/обвивани телата на покойниците (савани) или покривани/обвивани предметите от гробния инвентар.

Често срещана категория предмети в могилните гробове са *накитите*. Те се срещат в групите на богатите гробове, гробовете с разнообразен инвентар и гробовете с беден инвентар. Накитите са изгаряни/полагани в качеството им на лични принадлежности или като гробни дарове.

Украсите за глава, шия, ръце и тяло са представени от диадеми, игли и украшения за коса, обеци, наушници, огърлици (наизис от стъкленни/каменни/метални мъниста или метални сегменти), верижки, мъниста, пандантиви (медальони, „висулки“, лунули, амулети), торкви, гривни, пръстени (с геми или инкрустация от полускъпоценни камъни, халки, пръстени-ключове, пръстени с плочки с изображения върху тях), камеи и геми с изображения на апотропеи или божества (Арес, Бонус Евентус, Ерос и Психея, Деметра и Орфей).

Към категорията на накитите принадлежат и предметите, изработвани от благородни метали специално за нуждите на

погребението. Те се датират в периода I–III в. и са разкривани изключително в групата на богатите гробове. Представени са от венци, диадеми, нагръдници и пришивани върху текстилни ленти апликации/пластини, върху част от които са нанасяни изображения на женски божества (Оранта, Афродита).

Находките от тази категория в провинция Тракия от I–III в. са интерпретирани като инсигния, белег за социално-икономическа и религиозна власт, обвързани с широко разпространената в гръко-римския свят концепция за хероизация на покойниците и намират точни съответствия в извънградски и градски богати гробни комплекси от други райони на Римската империя (Азия, Кипър, Сирия, Италия, Македония), характеризиращи се с аристократичен управленчески модел и висок икономически потенциал.

Често срещана категория предмети в гробовете от римската епоха са *тоалетните принадлежности*. Те са горели рядко заедно с покойниците на кладите и обикновено са полагани като гробни дарове след извършването на кремацията/трупополагането.

Тоалетните принадлежности са представени от огледала, гребени, сунгери, стригили, стригилодържатели.

Поставянето на тоалетните принадлежности в съчетание с бронзови съдове за миене и изработвани от глина, стъкло и метал контейнери за балсами, благовония и гримове е практика, обвързана с нуждата покойникът да бъде подготвен за погребението.

Рядко срещана категория предмети в могилните гробове от римската епоха са *мебелите*. Разкривани са в групите на богатите гробове и гробовете с разнообразен, многоброен

инвентар. Те са представени от сгъваеми метални и дървени столове, триножници, дървени легла и маси/поставки.

Сред рядко срещаните предмети са *медицинските/фармацевтичните инструменти и лекарствените средства*. Полагането им в гробовете е нововъведение в погребалния обред през римската епоха. Те са регистрирани при групите на богатите гробове и гробовете с разнообразен инвентар.

Медицинските инструменти включват скалпели, пинсети, игли, кюрети, куки, лъжици-сонди, медикаменти (хапчета, прахчета), везни, каменни плочки и ланцети.

Според значението и функцията им тези предмети се разделят в три групи: основни инструменти за операционни, терапевтични и диагностични цели, помощни инструменти с разнообразни функции, прилагани във фармацията и медицината (сонди, шпатули, лъжички) и контейнери (кутии, съдове) за съхранение на инструменти и медикаменти.

Наличието на медицински/фармацевтични инструменти и лекарствени средства в могилните гробове е обвързвано от изследвачите с имперската практика чрез поставяне на личните вещи на покойника да бъде показана неговата принадлежност към лекарското съсловие. Съчетанието на медицински инструменти с въоръжение в богатите гробове при Драгодан, Мъдрец и Караново допуска хипотезите за професията военен лекар на погребаните или полагането на комплекти за третиране на рани в гробове на военни лица. Редица автори подчертават, че наличието на медицински инструменти в богати гробове би могло да се обвърже с традиционната роля на тракийската аристокрация в жреческите култове и съществуването на жреци-лечители през римската епоха.

Друга рядко срещана категория предмети в могилните гробове са **инструментите и пособията за писане**. Те се срещат в групата на богатите гробове и тези с разнообразен гробен инвентар. Предметите от тази категория обикновено са полагани в качеството им на гробни дарове.

Те са представени от стилуси, мастилници, плочки за писане, шпатули, калъфи за принадлежности за писане. Според тяхната функция се разделят на пособия за писане върху восъчни и оловни таблици и инструменти за писане с мастило.

Инструментите и пособията за писане са интерпретирани от изследвачите като лични принадлежности на покойниците и са обвързани с тяхната професия – писари, ретори, администратори, цивилни и военни лекари, – практика, засвидетелствана и в други балкански провинции на империята (Долна и Горна Мизия, Македония). Потвърждение за принадлежността към военното съсловие на покойниците, погребвани с принадлежности за писане, е съчетанието на последните с комплекти медицински инструменти и въоръжение (Борисово, Брестница, Караново, Пет могили). В съзнанието на извънградското провинциално население инструментите за писане са възприемани като демонстрация за грамотността на притежателите си и знак за високо социално положение и имуществен статус.

В могилните гробове от римската епоха са полагани и **оръдия на труда**. Засвидетелствани са хурки, вретена, прешлени за вретено, ножове, шила, точила, огнива, тежести за тъкачен стан, куки за плетене и други предмети (клинове, косери, сърпове, триони), които стоят в тясна връзка с подготовката на пространството за погребение и изграждането на гробните съоръжения.

В могилните гробове много често е полагано **въоръжение**, засвидетелствано при групите на гробовете с богат инвентар и

гробовете с разнообразен инвентар. То е представено от махайра (крив боен нож), дълъг прав боен нож („кинжал“, „кама“), къс прав нож, меч (сарматски меч, *gladius*, *spatha*), ножница, връх за дълго и късо копие, ремък, накрайник (сауротер) и втулки за копие, връх и колчан за стрела, щит, ризница – плетена, пластинчата и люспеста, боен колан, наколенници, шлем (коничен шлем и шлем-маска), шпори и юзди.

Шлемовете-маски са разкривани в групата на богатите гробове (Виза, Пловдив, Чаталка). Те намират аналози в находки от редица източни и западни провинции на Римската империя и се свързват с разпространение на елитарна мода сред войската в периода I–III в.

Според функционалното си предназначение се разграничават три групи въоръжение: нападателно, предпазно и рядко полаганите принадлежности за езда.

Гробовете с въоръжение са характерни за периода 46 г.–III в. Те се откриват в равнинните райони на провинцията, покрай главните пътни артерии и в околностите на големите градове, и сравнително рядко (II–III в.) в планинските райони, отличаващи се със стратегическо местоположение и металургична дейност през римската епоха (Родопи, Странджа, Трънска област). Предметите от тази категория се свързват с участието на тракийската аристокрация и незнатни траки във военната администрация на провинцията и отговарят на данните за ранното постъпване на траки в римските помощни войски (последна четвърт на I в. пр.Хр.–45 г.), както и ранното завръщане на ветерани по родните им места (втора половина на I в.). Гробове с въоръжение (железни ножове, върхове за стрели), изключително с беден гробен инвентар (керамични съдове), се срещат по изключение в първата половина на IV в.

Осветителните тела, изработени от метал, са категория предмети, характерни за групите на богатите гробове и гробовете с многоброен и разнообразен инвентар. Те включват фенер, канделабър, лампа.

Осветителните тела от I–трета четвърт на II в. най-често са импорти, изработвани в италиански, западни и източни ателиета. В последната четвърт на II–III в. вносните предмети намаляват за сметка на обикновените бронзови лампи, изработени в местни ателиета.

Широко разпространена категория предмети в могилените гробове са **монетите**. Тяхното полагане се вписва във всеобща гръко-римска форма на погребален ритуал през римската епоха.

Изработвани са най-често от бронз и по-рядко от мед, сребро и злато (Кърджали, Стара Загора). Монетите, поставяни в един гроб, най-често са между 1–2 броя, рядко между 3–10 броя и в монетни съкровища.

При кремацията те са горели заедно с покойниците на кладите и/или полагани във вътрешността/покрай керамичните урни и в кожени кесии.

При трупополагането монетите са поставяни в ръцете, върху лицето (устни, очи, чело) и върху гърдите на покойниците, в качеството им на Харонов обол, или покрай телата на покойниците, понякога в кожени кесии, в качеството им на гробни дарове.

В гробовете от римската епоха на провинция Тракия е полагана рядко и **малка пластика**. Предметите са откривани при групите на богатите гробове и гробовете с многоброен и разнообразен инвентар. Засвидетелствани са единични статуетки или статуарни групи на мъжки и женски божества (Афродита/Венера, Телесфор, Атина, Адонис), детски играчки (зооморфни

дрънкалки, тежести за пумпал, глинени модели на конници върху поставки на четири колелета) и „древна култова пластика“.

Дребната култова пластика се състои от полагани в групи глинени предмети, обичайно от 5 до 20 броя (по изключение над 160 броя в Свирачи) в рамките на едно гробно съоръжение. Култовата пластика е представена от антропоморфни, зооморфни и геометрични форми с дупки за окачване, както и миниатюрни модели на съдове, оръдия на труда, фалоси и др. Многобройните находки от периода VI–I в. пр. Хр. и запазването на разглежданите култови предмети в провинция Тракия през периода I–III в. са възприемани от редица автори като проява на устойчива традиция в погребалния обред.

В гробове, принадлежащи на групата на богатите гробове, и тези с многоброен и разнообразен инвентар са полагани различни **контейнери**: кесии/торби, дървени сандъчета и ракли, кутии, тубуси, калъфи, кошници. Те са служили за съхранение на лични принадлежности и гробни дарове, както и за урни (дървени сандъчета, кожени торби).

В могилните гробове е полагана и **жертвена храна**.

Тя включва ядки, месо от домашни и диви животни, домашни и диви птици, риба, охлюви, речни миди, цели животни, житни храни, плодове, култивирани и диви растения.

В отделен параграф на дисертацията е коментирано отражението на пола и възрастта на погребаните в погребалния обред.

Гробовете на индивиди в бебешка (до 1 г.), първа (1–6 г.) и втора (7–13 г.) детска възраст се отличават с пълната липса на гробен инвентар (16 случая) или полагането на малко на брой предмети.

В гробовете на юноши (13–20 г.) са полагани керамични, стъклени, метални и мраморни съдове, тоалетни принадлежности (стригили), части от облеклото (кабари от обувки, копчета), накити, сандъчета, монети, оръдия на труда (хурки, вретена), принадлежности за писане.

При погребението на индивиди в зряла възраст се разграничават две основни групи гробове: гробове на мъже и гробове на жени.

Мъжете са погребвани с керамични, стъклени и метални съдове, части от облеклото (обувки, токи и пластини от колани), накити (пръстени), тоалетни принадлежности (стригили и стригилодържатели), предпазно и нападателно въоръжение, принадлежности за писане, осветителни тела, кадилници, дървени сандъчета, монети, жертвена храна. По изключение в гробовете с кремация, съдържащи предпазно и нападателно въоръжение, са разкривани накити – обеци, игли за коса, – характерни за гробове на жени, което се интерпретира в контекста на двойни (съпружески) погребения или полагането на лични притежания като гробни дарове при погребението на близък човек.

Жените в зряла възраст са погребвани с керамични, стъклени, метални и мраморни съдове, части от облеклото (обувки, закопчалки, копчета, фибули), накити (гривни, обеци, нанизирани от стъклени мъниста, игли и украшения за коса, пръстени, огърлици, лулули), златни венци, нагръдници и пластини, тоалетни принадлежности (огледала, гребени), оръдия на труда (вретено, хурка), осветителни тела, контейнери, монети, дребна култова пластика, жертвена храна.

Четвърта глава. Плоски некрополи

Малкият брой на проучените извънградски плоски некрополи, тяхното датиране в широк хронологически диапазон от края на I–IV в. и разпръснатият, кратък и общ характер на публикациите не позволяват извършването на детайлен анализ като този за могилните некрополи, предложен в трета глава на дисертацията. За част от разгледаните случаи е допустимо наличието на ниски могилни насипи и могилоподобни конструкции над плоските гробове, изгубени с течение на времето.

Плоските некрополи са разпространена форма на място за извършване на погребения в извънградските територии на провинция Тракия през първата четвърт на II–IV в. (Карта № 2). В отделни райони на провинцията – Софийско поле, Горна Струма и Кюстендилска котловина, западните и централните части на Казанлъшка котловина – населението е проявявало предпочитание към извършването на погребения в плоски гробове, което намира потвърждение в липсата/редкостта на могилни насипи от разглеждания период.

От топографска гледна точка плоските некрополи се разполагат основно в равнинните и полупланинските области на провинцията. Те са организирани върху доминиращи над околността терени, в близост до пътни артерии и селищни единици.

Голяма част от разгледаните в дисертацията плоски некрополи са проучени частично, поради което е трудно да бъдат проследени закономерностите в тяхната организация и броят на плоските гробове, които ги формират. Данните от наличните археологически публикации позволяват условното разграничение на няколко основни типа плоски некрополи: единични плоски гробове, група от няколко плоски гроба (между 2–10 гроба), плоски некрополи (между 10–50 гроба).

Регистрирани са няколко вътрешни организационни модела:

1. Организирането на плоски гробове/некропол около могилен насип или между няколко могилни насипа.

2. Разполагането на плоските гробове в една линия (Борино).

3. Разполагането на гробовете в една линия, на равни разстояния един от друг, около могилен насип (Кабиле).

4. Разполагането на плоските гробове в няколко отделни парцела, разделени помежду си от „места за извършване на ритуали, изпълняващи функцията на означения“ (Вратица).

5. Разполагането на плоските гробове в няколко парцела, които се отличават помежду си по типове на гробните съоръжения и тяхната ориентация (Забел).

В плоските некрополи от II–IV в. е регистрирано изграждането на **допълнителни съоръжения**: каменни дъги и единични или двойни ограждения от камъни с кръгъл, квадратен или елипсовиден план, организирани около/над гробните съоръжения, допълнителни камери за полагането на част от гробния инвентар, площадки, олтари (каменни плочи и необработени камъни с големи размери).

Върху плоските гробове са издигани надгробия от траен (камък) и нетраен материал (дърво), за което свидетелства разстоянието между гробовете и липсата на тяхното застъпване.

В рамките на плоските некрополи от периода I–III в. в пространството между/около/над гробовете са извършвани различни ритуални действия: тризни, полагане на цели предмети, ритуално повреждане на керамични съдове, ритуали с огън

(опалване, огнища), възлияния с течности, полагане на жертвена храна, жертвоприношения на цели животни (коне).

Според последователността на организиране плоските гробове се разпределят на първични и вторични гробове, вкопавани в каменните струпвания над по-ранни плоски гробове и във вътрешността на зидани гробници.

При извършването на погребения в плоски гробове в периода II–IV в. са изградени различни типове гробни съоръжения, вкопани/полувкопани в древния терен (зидани гробове, гробници). Типологията и устройството на гробовете в плоските некрополи са сходни с тези на гробните съоръжения в могилните некрополи: гробове-клади от вариант А и Б (Тип I); погребения с трупополагане в неоформени гробове (Тип II); погребения с трупополагане в ями (Тип III); гробни ями с трупоизгаряне (обикновени ями) (**тип IV**); глинени урни (тип V), поставяни в каменни цисти (Тип. V. Вариант А), или плитки вкопавания в древния терен (Тип V. Вариант Б); гробове от тегули (Тип VI); гробове от каменни плочи (Тип VII); саркофази (Тип VIII) в три варианта – с плоско покритие (Тип VIII. Вариант А), с двускатно покритие (Тип VIII. Вариант Б), с капак, оформен във вид на статуарна група (Баня) (Тип VIII. Вариант В); зидани гробове (Тип IX) в три варианта: с плоско покритие (Тип IX. Вариант А), със сводово покритие (Тип IX. Вариант Б) и гробници (Тип IX. Вариант В).

В извънградските плоски некрополи от периода II–IV в. като начин на погребване се налага трупополагането. При трупополагането в рамките на едно гробно съоръжение са извършвани основно индивидуални погребения, по изключение погребения на двама индивиди от мъжки и женски пол (двойни гробове) (Павелско, Синитиево), погребения с частично

трупополагане на долни крайници (Вратица) и препогребване (Синитиево, Старо село).

При плоските некрополи кремацията е извършвана извън рамките на гробното съоръжение (*ustrinum*) и по изключение в рамките на гробното съоръжение (*bustum*).

В извънградските плоски некрополи от периода II–IV в. се срещат предимно гробове, отнасящи се към категорията на гробовете без гробен инвентар и гробовете с еднообразен, малоброен и беден гробен инвентар (керамични съдове, стъклени съдове, части от облеклото, накити от неблагородни метали, камък и стъкло, глинени лампи, бронзови монети).

Рядко срещани, изключително в контекста на изграждани самостоятелно или в група зидани гробове, са категориите на гробовете с многоброен и богат гробен инвентар (Скуutare, Старо село) и гробовете с разнообразен гробен инвентар (керамични, стъклени и метални съдове, осветителни тела, мебели, монети, култова пластика, тоалетни принадлежности), включващ единични находки на ценни предмети (накити, части от облеклото, принадлежности за писане, въоръжение, монети) (Берсин, Невестино, Панагюрище, Псача, Синитиево).

Забелязани са прилики и отлики в подбора на гробен инвентар при плоските и могилните некрополи. Част от гробния инвентар на плоските гробове повтаря като асортимент и качество предметите, откривани в могилните гробни комплекси, но в него липсват предметите с елемент на пищност (сребърни съдове, парадно нападателно и предпазно въоръжение, шлемове-маски, изделия от благородни метали, изработвани специално за погребението – венци, диадеми, апликации, торкви, нагръдници). Плоските гробове с богат или многоброен и разнообразен гробен инвентар са разкривани в близост до големите градове на провинцията и демонстрират силно влияние на

градския бит, най-вече по отношение на утилитарната нагласа при подбора на влаганите в гробовете предмети.

Пета глава. Извънградски некрополи в провинция Тракия: традиции и нововъведения в погребалния обред, проблеми на селищната атрибуция

В *Първи параграф* на Пета глава са разгледани чертите в погребалния обред през римската епоха, които в българската археологическа литература са възприемани като пряко или косвено наследство от късната желязна епоха.

Очертаният ритуален комплекс включва:

- натрупването на могилен насип/наличието на могили-кенотафи, символични и ритуални могили;
- биритуализъм с предпочитание към кремацията;
- определени типове гробни съоръжения: а) ями с кремация; б) урни в каменни цисти; в) площадки; г) питоси; д) клада под могилен насип; е) гробове от каменни плочи или ломени камъни; ж) гробни ями с каменни ограждения; з) гробни кладки, заобиколени с кръг от керамични и метални съдове;
- допълнителни съоръжения в могилните насипи: ями, огнища, каменни струпувания/кръгове, площадки, крепиди;
- специфични ритуални действия в могилните насипи: разпръсване на керамични фрагменти, полагането на цели керамични съдове, тяхното умишлено разтрошаване и пробиване;
- практиката да се полагат определени групи или съчетание от предмети като гробен инвентар: а) керамични съдове, изработени на ръка специално за нуждите на погребението/съдове с наследени типове от керамичната традиция на елинистичната епоха; б) принадлежности за предене

- и тъкане; в) метални съдове за миене и ритуално пиене/хранене; г) златни венци, нагръдници, диадеми, пластини, пръстени; д) тоалетни принадлежности; е) осветителни тела; ж) монети/Харонов обол; з) дребна култова пластика; и) оръжие; й) съчетание от керамични съдове, монети и накити; к) стъклени и глинени ритони (Чаталка, Рила);
- практиката да се погребват коне, конска амуниция и кучета;
 - монументалната гробнична архитектура и прилаганите в нея строителни и организационни похвати;
 - присъствието в погребалния обред на култовете към Дионис и Тракийския Херос.

Във **Втори параграф** на Пета глава е разгледан феноменът „богати гробове“ през римската епоха, неговата поява, същност и обща характеристика (Карта № 3). Предполага се, че в основата на причините, довели до появата на богатите гробове в периода I–III в., заляга универсалният обичай привилегированият слой от обществото да демонстрира своята политическа и икономическа мощ. Издигането на големи по размери могили, гробници и хероони, депозирането на богато украсени колесници около и в рамките на могилните насипи, погребването на коне и кучета, следите от внушителни погребални угощения, както и полагането на пищни дарове и лични принадлежности на покойниците, имат политически оттенък, доказващ властта на провинциалния елит, и представляват убедителни, ефикасни аргументи в нейна защита. Установяването на новия социално-политически строй, основан върху институцията на римското гражданство, инициира стремежа на част от тракийската аристокрация и провинциален елит от незнатен произход към интеграция в икономическия, селищния и културния живот на империята посредством възприемането на нови форми на

стопанска дейност, селищни структури и културни стандарти. Ограниченият брой на богатите гробове от периода II в. пр. Хр. – средата на I в. (Брестовица, Брястовец, Девин, Дойран, Забел, Кабиле, Поморие, Равногор, Синеморец, Стара Загора, Стойките, Смочан) и обвързването на голяма част от тях с лица с военен статут (Брестовица, Девин, Забел, Стара Загора, Смочан) позволяват феноменът на богатите гробове в периода I–III в. да бъде разгледан като пряко следствие от икономическите и политическите промени, настъпили след окончателното налагане на римската власт. Плавният преход при нейното установяване и съхранените до мащабната урбанизация от началото на II в. тракийска селищна структура и стратегии позволяват да се защити хипотезата за континюитет в икономиката, обществените отношения и културата на тракийското провинциално общество.

От средата на I до средата на II в. провинциалният елит демонстрира икономическия си просперитет, като издига в извънградска среда представителни жилищни комплекси и организира богати погребения (Борисово, Брезово, Виза, Драгодан, Исперихово, Караново, Кочериново, Мъдрец, Свирачи, Тулово, Чаталка и др.). През I в. социалният статус на тракийската аристокрация се определя до голяма степен от родствени връзки и наследственост, неразделно свързани с преразпределението на стоки и ресурси. Тъй като контактите с Римската империя не се дължат на мащабна търговска активност, изработените в източните и италиийските производствени центрове импортни предмети (стъклени и метални съдове, осветителни тела, медицински инструменти, въоръжение, накити, монети, каменни и оловни урни, саркофази) са постъпвали предимно в резултат от лични взаимоотношения. Предметите, откривани изключително в гробни комплекси, имат символична стойност, която кореспондира с установените социални и политически отношения

в рамките на тракийското общество. Възприемането на имперски форми в материалната култура е въпрос на личен избор и демонстрира не само стремежа към римски статут на отделен индивид или цяла общност (римско гражданство, римска градска или военна длъжност), но и техния икономически и социален престиж. Отслабването на икономическата мощ на провинциалния елит вследствие на Хадриановите административни реформи намира потвърждение в липсата на монументално жилищно строителство, сравнимо с комплексите при Ивайловград и Чаталка, и силното намаляване на луксозните предмети, поставяни в богатите гробове, датирани след средата на II в. Направените наблюдения подкрепят хипотезата за съществуването на два хоризонта богати гробове, датирани съответно в I–средата на II в., втора половина на II–30-те години на III в., които свидетелстват за промени в социално-политическата система на провинциалния елит след средата на II в. Практиката да се организират богати могилни погребения в извънградски контекст изчезва след 30-те години на III в., като причините за това биха могли да се търсят във варварските нашествия, интензивния процес на акултурация/романизация през II–III в. и социално-икономическите изменения, настъпили след първата четвърт на III в. (Едикт на Каракала), вследствие на които тракийската аристокрация/провинциален елит постепенно губи своите прерогативи.

Богатите и пищните гробове от I–III в. в провинция Тракия принадлежат на заможни семейства с римско гражданство от средите на привилегирания висш слой (аристократи, собственици/„управители“ на едри поземлени владения, градски и военни администратори, жреци, лекари/лечители), спомогнали за налагането и упражняването на римската власт, както и на заможната средна класа, която се стреми да подражава/да се приобщи към провинциалния елит, развивайки

административна и икономическа дейност (ветерани, потомци на ветерани, либертини, селски администратори). Периодът е белязан с интензивното взаимодействие между тракийската и имперската култура, в резултат на което се наблюдават обогатяване и изменения в материалния израз и идеологията в сферата на погребалния обред.

С население с ниски икономически възможности и социален статут са обвързани гробовете без инвентар и гробовете с беден гробен инвентар, разкривани в:

- ниски могилни насипи, разположени в съседство с открити и укрепени селища или в рамките на вилни имения;
- в ниски или средни по височина могилни насипи с голям брой гробове, които са изпълнявали функцията на комунални некрополи;
- около могилните насипи;
- в плоските некрополи.

В *Трети параграф* на Пета глава са разгледани нововъведенията в погребалния обред през римската епоха (I–III в.).

С установяването на римската власт и провеждането на мащабна урбанизация от императорите Траян и Хадриан в първата четвърт на II в. в градска, крайградска и сравнително рядко в извънградска среда, основно в контекста на плоските некрополи, сред състоятелните слоеве на населението придобива популярност гръко-римският обичай на погребването в плосък гроб, увенчан с изработени в градски/крайградски работилници статуи, стели с надписи на гръцки и по-рядко на латински език, олтари, мавзолеи (Кабиле, Маронея, Съдиево). В проводник на новите имперски тенденции в погребалния обред се превръщат римската войска, освободените роби (либертини)

и новоосновените в края на I-средата на II в. градски центрове. Силни римски влияния в сферата на погребалния обред се наблюдават при погребенията на гладиатори, чиито надгробни паметници, увенчавали плоски гробове, са разкривани в градски (Августа Траяна, Филипопол, Апри) и извънградски контекст (Асеновград, Татарево).

Плоските гробове II-III в. с олтари, стели и мавзолеи в извънградски контекст (Кабиле, Маронея, Съдиево, Чеканчево, Хисарски минерални бани, Шипка, Орландовци, Ихтиман) са в пряка връзка с присъствието на военизирано (войници, ветерани, потомци на ветерани) и peregrinalно население от тракийски и чужд етнически произход (келти, гърци, източни преселници), живеещо в укрепени и открити селища. В рамките на провинциалното общество изборът на имперски тип надгробен монумент, вместо традиционната надгробна могила, е представлявал демонстрация на политическа лоялност, социален статус и обществен престиж, засвидетелствана за поколения напред.

Установяването на римската власт в провинция Тракия през 45 г. и мащабната урбанизация от началото на II в. предизвикват съществени изменения в гробните съоръжения и гробничната архитектура на некрополите от периода I-III в. Нововъведенията в погребалния обред, в чийто основен проводник се превръщат военното съсловие и провинциалният елит, се изразяват във възприемането на общи за балканските провинции на империята гробни съоръжения – гробове-клади, ями, облицовани с тухли, стъпаловидни ями, зидани гробове, гробове от тегули, саркофази – и готови типове гробнична архитектура: монументални крепиди (тумулуси), хероони, мавзолеи, гробници.

Нововъведение в погребалния обред на провинция Тракия в периода I-III в. е поставянето на определени категории

предмети в гробните съоръжения: мортарии, принадлежности за писане, медицински инструменти, шлемове-маски, жертвена храна от ядки и плодове.

Нововъдение в погребалния обред на провинцията, свързано с определени елитарни моди на погребване, е практиката да се погребват колесници в близост, или в рамките на надгробните могили.

Сходният начин на погребение в могилните/плоските некрополи от I-III в. свидетелства за съществуването на обществено-културни правила, конвенции и мода при погребението на мъртвите в извънградски контекст за цялата територия на провинцията. През II-III в. се наблюдава унифициране на находките от извънградските могилни/плоски некрополи и плоските градски некрополи, което се дължи на силното културно влияние на градовете и военните центрове. Измененията в погребалния обред на извънградските некрополи се вписва в дискурса за взаимодействието между *Thracia Rustica* и *Thracia Urbana*: взаимодействие, от което съвсем естествено остава изоллирана значителна част от консервативното селско и планинско тракийско население.

При богатите могилни гробове в провинция Тракия се наблюдава синтез между имперски и автохтонни елементи в погребалния обред, изграждащи нова форма на изразяване, съобразена със стандартите на проримски настроения провинциален елит. Усвояването на имперски форми на гробнична архитектура и начини на погребение не се свеждат до просто подражание, а се превръщат в основна характеристика на нововъзникналата трако-римска провинциална култура, обединяваща чужди и местни елементи.

В **Четвърти параграф** на Пета глава е поставен проблемът за селищната атрибуция на извънградските некрополи в провинция Тракия.

В периода I–III в. извънградските некрополи в провинция Тракия са обвързани с различни типове селища – военни обекти, села, пътни станции, тържища, военни и административни центрове, вили. Предложените в изследването отворени модели: „открито селище – некропол“, „укрепено селище – некропол“, „вила – некропол“, „село – могилен/плосък некропол – вилно имение – могилен некропол с богати гробове“, „село – могилен некропол – вилно имение – могилен некропол с богати гробове – светилище“, разкриват усложнена структура на селищната мрежа, в която некрополите – семейни, родови, обществени – са организирани между различни типове селищни единици. Разположението на могилените некрополи в равнинни местности, върху видими от всички страни природни дадености, се вписва в дискурса за начина на очертаване на границите на селските общини, териториите на отделните села и вилните имения.

В **Заключението** на дисертацията са представени основните изводи от анализа на данните за могилените и плоските извънградски некрополи от провинция Тракия от периода I–III в.

Каталогът на дисертацията е разделен на две основни части, посветени съответно на могилените и плоските некрополи в провинция Тракия от периода I–IV в. Той кореспондира изцяло с основния текст, без да го натовазва, и съдържа указания за приложените в него методи и информация за околностите на 225 съвременни селища, в които са разкопани 564 могили, съдържащи 1894 гроба и 37 плоски некропола, в които частично или цялостно са проучени 379 гроба.

Приложение 1 („Карти“) включва 25 карти, представящи териториалното разпространение на могилените и плоските извънградски некрополи, отделните типове гробни съоръжения в могилените некрополи, необичайните погребения, гробовете с въоръжение, богатите гробове и атрибуцията на извънградските некрополи към определени селищни единици (открити селища, укрепени селища, вили).

Приложение 2 („Диаграми“) включва шест диаграми, представящи хронологическия обхват, закономерностите и съотношенията при приложението на начините на погребване трупополагане и кремация.

Приложение 3 („Албум“) съдържа планове, снимки и рисунки на обекти, включени в Каталога и коментирани в изложението.

Приноси на дисертационния труд

- ▶ За първи път е направено обобщаващо изследване на извънградските некрополи в провинция Тракия през римската епоха (I– III в.), основано на пълен преглед, систематизация и анализ на публикациите по темата.
- ▶ В труда са въведени в научно обръщение археологически обекти, попадащи извън рамките на Република България и разположени на територията на Северна Гърция (Александруполис, Лади, Микри Доксипара–Зони, Потами,

Траянополис, Тиреа) и Европейска Турция (Виза, Люлебургаз, Синанли).

- ▶ Представени са териториалното разпространение, топографията, типологията и пространствената организация на могилните и плоските некрополи в провинция Тракия.
- ▶ Надгробните могилни насипи са представен като сложни инженерни съоръжения, места за извършването на погребения и на разнообразни ритуални действия. Изследвани са техните типология, структура, начин на насипване, съпътстващи ритуали и допълнителни съоръжения.
- ▶ Представен и анализиран е комплексът от ритуални действия, съпътстващи и следващи процеса на организиране на плоските гробове.
- ▶ За първи път са установени закономерности в разположението и последователността на организиране на гробовете (първични и вторични) в могилните насипи и плоските некрополи.
- ▶ Предложена е актуална типологическа класификация на гробните съоръжения от могилните и плоските некрополи.
- ▶ Представени са особеностите и закономерностите на начините на погребване кремация и инхумация в могилните и плоските некрополи.
- ▶ За първи път са систематизирани и анализирани данните за групата на т.нар. „необичайни погребения“ от римската епоха.
- ▶ Представен, систематизиран и анализиран е гробният инвентар от могилните и плоските некрополи.

- ▶ Изложен е социалният контекст на могилните и плоските гробове. Очертани са групи гробове въз основа на количеството и характера на предметите от техния инвентар.
- ▶ Направен е изчерпателен анализ на феномена „богати гробове“. Представени са тяхната хронология, териториално разпространение, същност, основни характеристики и социална принадлежност.
- ▶ За първи път са представени, систематизирани и анализирани данните за отражението на пола и възрастта на покойниците в погребалния обред.
- ▶ Представени, систематизирани и анализирани са податките за приемствеността и нововъведенията в погребалния обред през римската епоха.
- ▶ За първи път са обобщени данните, свързани с принадлежността на извънградските некрополи към синхронни селищни единици. Изложени са закономерностите в организацията на селищната система на провинция Тракия чрез изграждането на отворени модели за връзката „некропол-селище“.

Публикации по темата на дисертационния труд

Карта 1

Извънградски могилни некрополи в провинция Тракия (I–IV в.)

Карта 1

Могилни некрополи

Кат. № 1	с. Александрово, общ. Павел Баня — Обект 1: „Консулова могила“ — Обект 2	Кат. № 57	гр. Етрополе
Кат. № 2	Александруполис (Дедеагач)	Кат. № 58	с. Желя Войвода, общ. Сливен
Кат. № 3	с. Арнауито, общ. Стара Загора	Кат. № 59	с. Жиленци, общ. Кюстендил
Кат. № 4	гр. Асеновград	Кат. № 60	с. Житосвят, общ. Карнобат
Кат. № 5	с. Баничан, общ. Гоце Делчев	Кат. № 61	с. Забел, общ. Трън
Кат. № 6	яз. Батак. — Обект 1: м. „Дъното“ — Обект 2: м. „Балабанова борика“ — Обект 3: м. „Тумбите“ — Обект 4: м. „Мерите“ — Обект 5: м. „Прокъра“ — Обект 6: м. „Лазова къща“	Кат. № 62	с. Завой, общ. Ямбол
Кат. № 7	с. Бели бряг, общ. Раднево	Кат. № 63	с. Звездец, общ. Малко Търново
Кат. № 8	с. Белозем, общ. Раковски	Кат. № 64	с. Зелениково, общ. Брезово
Кат. № 9	с. Бинкос, общ. Сливен	Кат. № 65	с. Зорница, общ. Средец
Кат. № 10	с. Бобшево, общ. Дупница	Кат. № 66	гр. Ивайловград
Кат. № 11	с. Богомилово, общ. Стара Загора	Кат. № 67	с. Ивайло, общ. Пазарджик
Кат. № 12	с. Болярци, общ. Садово	Кат. № 68	с. Изворово, общ. Харманили
Кат. № 13	с. Борино, общ. Борино	Кат. № 69	с. Индже Войвода, общ. Бургас
Кат. № 14	с. Борисово, общ. Елхово — Обект 1: — Обект 2: „Червените могили“ с. Бояново, общ. Елхово	Кат. № 70	с. Инженер Сарафово, общ. Бургас
Кат. № 15	с. Браниполе, общ. Родопи	Кат. № 71	с. Исперихово, общ. Брацигово
Кат. № 17	с. Братя Даскалови, общ. Чирпан	Кат. № 72	с. Кабиле, общ. Тунджа. — Обект 1 — Обект 2 — Обект 3: м. Бозалъка — Обект 4
Кат. № 18	гр. Брезово, общ. Брезово — Обект 1: м. „Трите могили“ — Обект 2:	Кат. № 73	с. Калугерово, общ. Пазарджик
Кат. № 19	с. Брестница, общ. Ябланица	Кат. № 74	с. Каменар, общ. Поморие
Кат. № 20	с. Брестовица, общ. Родопи	Кат. № 75	с. Караагач, общ. Бургас
Кат. № 21	с. Бродилово, общ. Царево	Кат. № 76	с. Каравелово, общ. Тунджа
Кат. № 22	с. Брястовец, общ. Бургас — Обект 1: м. „Шаменлика“ — Обект 2:	Кат. № 77	с. Караново, общ. Нова Загора
Кат. № 23	гр. Бургас	Кат. № 78	гр. Карнобат
Кат. № 24	с. Българи, общ. Царево	Кат. № 79	с. Кирилово, общ. Елхово
Кат. № 25	с. Българин, общ. Хасково	Кат. № 80	с. Кирилово, общ. Стара Загора — Обект 1 — Обект 2: м. „Татарев гьол“
Кат. № 26	гр. Виза	Кат. № 81	с. Копринка, общ. Казанлък
Кат. № 27	с. Визича, общ. Малко Търново	Кат. № 82	с. Кортен, общ. Нова Загора. — Обект 1 — Обект 2
Кат. № 28	с. Вишеград, общ. Кърджали	Кат. № 83	с. Кочагово, общ. Пазарджик
Кат. № 29	с. Войводиново, общ. Пловдив	Кат. № 84	с. Кочан, общ. Сатовча
Кат. № 30	с. Воеводово, общ. Хасково	Кат. № 85	с. Кочериново, общ. Кочериново
Кат. № 31	с. Вратица, общ. Карнобат	Кат. № 86	гр. Кремен, общ. Кирково
Кат. № 32	с. Върбовка, общ. Павликени	Кат. № 87	гр. Кричим, област Пловдив. — Обект 1 — Обект 2
Кат. № 33	с. Гарваново, област Хасково	Кат. № 88	с. Крум, общ. Димитровград
Кат. № 34	с. Гела, общ. Смолян	Кат. № 89	с. Крумово градище, общ. Карнобат
Кат. № 35	с. Главан, общ. Гълъбово	Кат. № 90	с. Крушаре, общ. Сливен
Кат. № 36	с. Гледжа, общ. Кърджали	Кат. № 91	гр. Кърджали. — Обект 1 — Обект 2
Кат. № 37	с. Голямо Буково, общ. Средец	Кат. № 92	с. Лади, ном Еврос
Кат. № 38	с. Граф Игнатиево, общ. Марица	Кат. № 93	с. Левка, общ. Свиленград
Кат. № 39	с. Григорово, общ. София	Кат. № 94	с. Лилия, общ. Кюстендил
Кат. № 40:	с. Деветак, общ. Карнобат	Кат. № 95	с. Лозенец, общ. Стралджа
Кат. № 41	гр. Девин, общ. Девин	Кат. № 96	с. Любенец, общ. Съединение
Кат. № 41а	с. Дебелт, общ. Средец	Кат. № 97	с. Любенец, общ. Нова Загора
Кат. № 42	с. Джулюница, общ. Ясковец	Кат. № 98	гр. Любимец, общ. Любимец
Кат. № 43	с. Димитриево, общ. Чирпан	Кат. № 99	гр. Любимец, общ. Любимец
Кат. № 44	с. Добриново, общ. Карнобат	Кат. № 100	гр. Люлебургаз, вилает Лозенград
Кат. № 45	с. Долно Паничерево (преименувано на Паничерево), общ. Нова Загора	Кат. № 101	с. Люлин, общ. Стралджа
Кат. № 46	с. Драгодан, общ. Кюстендил	Кат. № 103	с. Мало Конаре, общ. Пазарджик
Кат. № 47	с. Драгоданово, общ. Сливен	Кат. № 104	гр. Малко Търново, област Бургас — Обект 1 — Обект 2: м. Мишкова нива — Обект 3: м. Водицата
Кат. № 48	с. Драгоил, общ. Драгоман	Кат. № 105	Марица-Изток (промишлен комплекс) — Обект 1: с. Обручище, общ. Гълъбово — Обект 2: с. Обручище, общ. Гълъбово — Обект 3: с. Медникарово, общ. Гълъбово — Обект 4: с. Мъарец, общ. Гълъбово — Обект 5: с. Ковачево, общ. Раднево — Обект 6: с. Староселец, общ. Раднево — Обект 7: с. Радецки, общ. Нова Загора — Обект 8: с. Голяма Детелина, общ. Раднево — Обект 9: с. Гледачево, общ. Раднево — Обект 10: с. Главан, общ. Гълъбово — Обект 11: с. Кочав, общ. Раднево — Обект 12: с. Малка Детелина, общ. Раднево — Обект 13: ЕК „Марица Изток“
Кат. № 49	с. Драма, общ. Тунджа.		
Кат. № 50	с. Дуванлии, общ. Каляновото — Обект 1 — Обект 2: „Голяма могила“ — Обект 3: „Дуванлийска кория“		
Кат. № 51	с. Дъбово, общ. Казанлък		
Кат. № 52	с. Дълбоки, общ. Стара Загора		
Кат. № 53	с. Дяково, общ. Дупница		
Кат. № 54	с. Евренозово, общ. Малко Търново		
Кат. № 55	с. Езеро, общ. Нова Загора		
Кат. № 56	с. Еленово, общ. Нова Загора		

- Кат. № 106 — Обект 14: с. Овчарци, общ. Раднево
 Кат. № 107 с. Медово, общ. Поморие
 с. Мезек, общ. Свиленград
 — Обект 1
 — Обект 2: м. „Итанската барчина“
- Кат. № 108 гр. Мерчлери, област Хасково
 — Обект 1: м. Протестантските гробища
 — Обект 2: м. КайрякПапа
- Кат. № 109 Микри Доксилара-Зони, ном Киприно
 Кат. № 110 с. Миладинови, общ. Тунджа
 Кат. № 111 с. Михайлово, общ. Стара Загора.
 — Обект 1
 — Обект 2
- Кат. № 112 с. Младиново (Ения), общ. Свиленград
 — Обект 1: м. „Кьойдере“
 — Обект 2: м. „Бунарчевската пътека“
- Кат. № 113 с. Млекарово, общ. Нова Загора
 Кат. № 114 с. Могилово, общ. Чирпан
 Кат. № 115 с. Мрамор, общ. София
 Кат. № 116 с. Мулдава, общ. Асеновград
 Кат. № 117 гр. Мъглиж, общ. Мъглиж
 — Обект 1
 — Обект 2: м. „Килимята“
 — Обект 3
 — Обект 4: м. „Бадемът“
- Кат. № 118 с. Надеждино (съвр. Милеве), общ. Садово
 Кат. № 119 с. Невестино, общ. Невестино
 Кат. № 120 гр. Нова Загора.
 — Обект 1: м. „Дългите мостове“
 — Обект 2: м. „Тригълника“
- Кат. № 121 с. Ново село, общ. Стамболийски
 Кат. № 122 с. Омарчево, общ. Нова Загора
 Кат. № 123 с. Орешник, общ. Тополовград
 Кат. № 124 с. Палазуово, общ. Стралджа
 Кат. № 125 с. Пастуша, общ. Пазарджик
 Кат. № 126 Пауitalia (гр. Кюстендил)
 — Обект 1: м. „Лозенски ниви“
 — Обект 2
 гр. Перник (кв. Варош)
 Кат. № 127 гр. Перушица
 Кат. № 128 с. Петелово, общ. Черноочене
 Кат. № 129 с. Пет могили, общ. Нова Загора
 Кат. № 130 гр. Пловдив (Филипополис)
 Кат. № 130а — Обект 1: „Джамбаз тепе“
 — Обект 2
 — Обект 3: м. Сарай Терли.
 — Обект 4
- Кат. № 130б гр. Поморие
 Кат. № 131 с. Потами (бълг. име: Борово), ном Драма
 Кат. № 132 гр. Правец, област София
 Кат. № 133 с. Правешка Лъжавица, общ. Правец
 Кат. № 134 с. Прилеп, общ. Сунгуларе
 Кат. № 135 с. Продановци, общ. Самоков
 Кат. № 136 с. Просеник, общ. Руен
 Кат. № 137 с. Прохорово, общ. Нова Загора
 Кат. № 138 с. Пчела, общ. Елхово
 Кат. № 139 с. Пчеларово, общ. Черноочене
 — Обект 1: м. Ятаклака
 — Обект 2
- Кат. № 140 с. Равнище, общ. Правец
 Кат. № 141 с. Равногор, общ. Брацигово
 Кат. № 142 с. Ракиловци, общ. Перник
 Кат. № 143 гр. Рила, общ. Дупница
 Кат. № 144 с. Руен, общ. Руен
 Кат. № 145 с. Руманя, общ. Стара Загора
 Кат. № 146 с. Садово, общ. Асеновград
 Кат. № 147 с. Сарая, общ. Пазарджик
 Кат. № 148 град Свиленград.
 — Обект 1: м. „Трите чуки“
 — Обект 2: м. „Деветте чуки“
 — Обект 3
- Кат. № 149 с. Свирачи, общ. Ивайловград
 Кат. № 150 с. Синанли, общ. Апулу
 Кат. № 151 с. Синеморец, общ. Царево
 Кат. № 152 с. Скобелево, общ. Сливен
 — Обект 1
 — Обект 2
- Кат. № 153 с. Скравена, общ. Ботевград
 Кат. № 153а гр. Сливен
 Кат. № 154 с. Слокощица, общ. Кюстендил
 — Обект 1
 — Обект 2: м. Белия камък
- Кат. №: 155 гр. София
 — Обект 1: кв. Дружба
 — Обект 2: м. Подуенски герен
 — Обект 3: м. Подуенски герен
 — Обект 4: кв. Вражденба
 — Обект 5: кв. „Ботунец“
- Кат. № 157 с. Стамболово, общ. Стамболово
 Кат. №: 157а. гр. Стара Загора.
 — Обект 1: „Хадър могила“
 — Обект 2: м. „Трите могили“
 — Обект 3
 — Обект 4: м. „Далаков кладенец“
 — Обект 5: с. Могила
 — Обект 6: кв. „К. Ганчев“
 — Обект 7
 — Обект 8
 — Обект 9
- Кат. № 158 с. Старосел, общ. Хисаря
 Кат. № 159 с. Старо село, общ. Сливен
 — Обект 1: м. „Горлюджика“
 — Обект 2: м. „Орта сърт“
 — Обект 3
- Кат. № 160 с. Стоил Войвода, общ. Нова Загора
 Кат. № 161 гр. Стралджа, област Ямбол
 Кат. № 162 с. Строево, общ. Пловдив
 Кат. № 163 с. Строино, общ. Елхово
 Кат. № 164 с. Студена, общ. Перник
 Кат. № 165 с. Судиново, общ. Нова Загора
 Кат. № 166 гр. Твърдица
 Кат. № 167 с. Тиреа, ном Еврос
 Кат. № 168 с. Тополчане, общ. Сливен
 Кат. № 169 с. Трапоклово, общ. Сливен
 — Обект 1
 — Обект 2
 — Обект 3
- Кат. № 170 с. Траянополис, ном Еврос
 Кат. № 171 гр. Трън, област Перник
 Кат. № 172 с. Тулово, общ. Мъглиж
 Кат. № 173 с. Турия, общ. Павел Баня
 Кат. № 174 с. Туркокови, общ. Трън
 Кат. № 175 с. Тъжа, общ. Павел Баня
 Кат. № 176 с. Факия, общ. Средец
 Кат. № 177 гр. Хасково, област Хасково група от две могили, разположена в северния край на града, вляво от шосето за Пловдив)
- Кат. № 178 с. Царацovo, общ. Пловдив
 — Обект 1
 — Обект 2: м. „Кирова могила“
- Кат. № 179 с. Церово, общ. Лесичово
 Кат. № 180 с. Чарда, общ. Стралджа
 Кат. № 181 яз. Чаталка, общ. Стара Загора
 Кат. № 182 с. Черганово, общ. Казанлък
 Кат. № 183 с. Чинтулово (Касъмово), общ. Сливен
 Кат. № 184 с. Чукурово (съвр. име: Габра), общ. Елин Пелин
 Кат. № 185 с. Шишковци, общ. Кюстендил
 Кат. № 186 гр. Ямбол
 — Обект 1
 — Обект 2)
- Кат. № 187 с. Яна, общ. София

Плоски некрополи

- Кат. № 188 с. Бяна, общ. Панагюрище
- Кат. № 189 с. Бертин, общ. Кюстендил
- Кат. № 190 с. Борино, общ. Борино
- Кат. № 191 гр. Бургас
- Кат. № 192 с. Бяла река, общ. Сухнидол
- Кат. № 193 с. Вратица, общ. Карнобат
- Кат. № 194 с. Дебелт, общ. Средец
- Кат. № 195 с. Добриново, общ. Карнобат
- Кат. № 196 с. Драма, общ. Тунджа
- Кат. № 197 с. Забел, общ. Трън
- Кат. № 198 с. Извор, общ. Перник
- Кат. № 199 с. Кабиле, общ. Тунджа
- Кат. № 200 с. Калугерово, общ. Пазарджик
- Кат. № 201 гр. Кърджали
- Кат. № 202 гр. Кюстендил
- Кат. № 203 с. Ляски (съвр. име: Ново Лески), общ. Хаджидимово
- Кат. № 204 гр. Малко Търново, област Бургас
- Кат. № 205 с. Мъженци, общ. Кърджали
- Кат. № 206 с. Невестино, общ. Невестино
- Кат. № 207 гр. Нова Загора
- Кат. № 208 с. Нова махала, общ. Батак
- Кат. № 209 с. Павелско, общ. Чепеларе
- Кат. № 210 гр. Панагюрище
- Кат. № 211 с. Правешка Лъкавица, общ. Правец
- Кат. № 212 с. Псача, общ. Ранковце
- Кат. № 213 с. Рибново, общ. Гърмен
- Кат. № 213a с. Руен, общ. Руен
- Кат. № 214 с. Синитиево, общ. Пазарджик
- Кат. № 215 с. Скutare, общ. Марица
- Кат. № 216 гр. Стара Загора
- Кат. № 217 с. Староселец, общ. Раднево
- Кат. № 218 с. Старо село, общ. Радомир
- Кат. № 219 с. Студен Кладенец, общ. Крумовград
- Кат. № 220 с. Студена, общ. Перник
- Кат. № 221 с. Сърница, общ. Минерални бани
- Кат. № 222 с. Фотиново, общ. Батак
- Кат. № 223 с. Чала, общ. Доспат
- Кат. № 224 м. Чаталка, общ. Стара Загора
- Кат. № 225 гр. Ямбол.
- Обект 1 Селимбрия
- Обект 2 Византион

Легенда:

- - - - - - териториален обхват на изследването I–IV в.
- - - - - - съвременни граници на България
- - селищен център
- - плосък некропол
- 10 - каталожен номер

Богати гробове в извънградските некрополи в провинция Тракия (I–III в.)

Карта 3

Богати гробове в извънградските некрополи в провинция Тракия (I–III в.)

Богати гробове II – I в. пр. Хр.

- 1 с. Брестовица, общ. Родопи
- 2 гр. Девин, общ. Девин
- 3 с. Забел, общ. Трън
- 4 с. Кабиле, общ. Тунджа
- 5 гр. Поморие
- 6 с. Равногор, общ. Брацигово
- 7 с. Синеморец, общ. Царевец
- 8 гр. Стара Загора
- 9 с. Стойките, общ. Смолян
- 10 с. Смочан, общ. Ловеч

Богати гробове втора половина на I – среда на II в.

- 11 гр. Асеновград
- 12 с. Борисово, общ. Елхово
- 13 с. Бояново, общ. Елхово
- 14 Братя Даскалови
- 15 с. Брестница, общ. Ябланица
- 16 с. Брястовец, общ. Бургас
- 17 гр. Брезово, област Пловдив
- 18 гр. Бургас
- 19 гр. Виза
- 20 с. Драгодан, общ. Кюстендил
- 21 с. Драгоданово, общ. Сливен
- 22 с. Житосвят, общ. Карнобат
- 23 с. Исперихово, общ. Брацигово
- 24 с. Караново, общ. Нова Загора
- 25 гр. Карнобат
- 26 с. Кочериново, общ. Кочериново
- 27 с. Крумово градище, общ. Карнобат
- 28 с. Крушаре, общ. Сливен
- 29 с. Лади, ном Еврос
- 30 с. Левка, общ. Свиленград
- 31 гр. Люлебургас, вилает Лозенград
- 32 с. Люлин, общ. Стралджа
- 33 гр. Малко Търново, м. Пропада
- 34 с. Микри Доксипара-Зони, ном Киприно
- 35 с. Мъдрец, общ. Гълъбово
- 36 с. Невестино, общ. Невестино
- 37 с. Потами, ном Драма
- 38 с. Пчеларово, общ. Черноочене
- 39 с. Рила, общ. Дупница
- 40 гр. София, м. Подуенски герен

- 41 с. Строево, общ. Пловдив
- 42 с. Стройно, общ. Елхово
- 43 с. Тирез, ном Еврос
- 44 с. Тополчане, общ. Сливен
- 45 с. Траянополис, ном Еврос
- 46 с. Тулово, общ. Мъглиж
- 47 с. Чаталка, общ. Стара Загора
- 48 гр. Ямбол

Богати гробове втора половина на II–III в.

- 49 с. Баничан, общ. Гоцеделчев
- 50 с. Баня, общ. Панагюрищ
- 51 с. Белозем, общ. Раковски
- 52 с. Брястовец, общ. Бургас
- 53 с. Желю Войвода, общ. Сливен
- 54 с. Исперихово, общ. Брацигово
- 55 гр. Карнобат
- 56 с. Крумово градище, общ. Карнобат
- 57 гр. Кърджали
гр. Кюстендил
- 58 - об. 1, м. „Лозенски ниви“
- 59 - об. 2 м. Бански лозя, град Кюстендил
- 60 с. Люлин, общ. Стралджа
- 61 гр. Малко Търново, м. Пропада
- 62 гр. Малко Търново, м. Мишкова нива
- 63 с. Михайлово, общ. Стара Загора
- 64 с. Невестино, общ. Невестино
- 65 Пауталия
- 66 с. Просеник, общ. Бургас
- 67 с. Пчела, общ. Елхово
- 68 с. Ракиловци, общ. Перник
- 69 гр. Свиленград
- 70 с. Скutare, общ. Марица
- 71 с. Слокощица, общ. Кюстендил
- 72 гр. Стара Загора
- м. „Трите могили“
- източния край на Стара Загора
- 73 с. Старо село, общ. Сливен
- 74 с. Старо село, общ. Радомир
- 75 гр. Стралджа
- 76 с. Съдиево, общ. Нова Загора
- 77 с. Траполково, общ. Сливен
- 78 гр. Трън
- 79 с. Церово, общ. Лесичово
- 80 с. Чаталка, общ. Стара Загора